ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΙΔΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΕΟΡΤΑΙ ΕΠΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ;

Ἐγένετο ἤδη ἀπόπειρα ἑρμηνείας ἐκ τῶν προϊστορικῶν μνημείων τῆς ἑορτῆς τῆς αἰώρας (1).

Ἐὰν εὐσταθῇ ἡ ἀνάγνωσις τῆς γραφῆς τῶν πηλίνων πινακίδων, ὁπότε ὀνόματα θεωρουμένων ὡς ἑλληνικῶν θεῶν εἰσέρχονται εἰς τὴν προϊστορίαν (2), ἴσως δὲν θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ ἐπιδιώξωμεν νὰ ἑρμηνεύσωμεν μνημεῖα τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου δι' Ἑλληνικῶν ἑορτῶν.

Καταγώγια:

Καὶ πρῶτον θὰ ἐπιδιώξωμεν νὰ διαφωτίσωμεν τὰ πέντε χρυσᾶ ναόμορφα κοσμήματα, τὰ ὁποῖα ὡς γνωστὸν ἐξῆλθον ἐκ τῆς αὐτῆς μήτρας, δύο ἐκ τοῦ τρίτου γυναικείου τάφου καὶ τρία ἐκ τοῦ ἀναμείκτου τετάρτου «πρότυπα ναῶν ἢ ἱερῶν» Schliemann (3), «χρυσοῦν ἱεροφυλάκιον» (shrine) Evans (4), «πρόπλασμα ναοῦ» Nilsson (5), «παράστασις προσόψεως τρικλίτου ἱεροῦ» Μαρινᾶτος (6), μετὰ περιστερῶν (7) ἢ «περιστεροειδῶν πτηνῶν καθημένων ἐπὶ τῶν ἄκρων ποδῶν» κατὰ τὸν Karo. (Ἰδ. σ. 196 εἰκ. 1).

Κατὰ τὸν K. Mueller (8) ὑπάρχει ἀναντίρρητος συνάφεια μεταξὺ τῆς θεᾶς τῶν περιστερῶν καὶ τοῦ λατρευτικοῦ οἰκοδομήματος μὲ τὰς περιστερὰς ἐκ τῶν παραδειγμάτων. Αὕτη δίδει τὴν ἔννοιαν τοῦ μεγέθους ἑνὸς τοιούτου οἰκοδομήματος ὑπερβαίνοντος ἁπλοῦν βωμόν. Τὴν αὐτὴν λοιπὸν ἑρμηνείαν θὰ ἐπισυνάψωμεν εἰς τὰ δύο ἐλάσματα ἐκ τοῦ τρίτου λάκκου τῶν Μυκηνῶν μὲ ἀπεικόνισιν γυμνῆς γυναικείας μορφῆς φερούσης πτηνὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἐπὶ ἑκάστου βραχίονος (9),

1) Arth. Evans, Palace of Minos at Knossos, London 1921—1936, IV 24—27, Lawrer Lillian B. The dance in ancient Crete εἰς Studies presented to David Moore Robinson τομ. I 41 ἐκδ. G. E. Mylonas. Nilsson, Die Anthesterien und die Aiora, Eranos 15, 1915. Παράλληλα ἐξ ὅλου τοῦ κόσμου Frazer, Golden Bough, 4, 277.

2) Κ. Γιαννουλίδου, Φαῖστος ἢ Ἥφαιστος; Πλάτων (17) 1965, 118 ὑποσ. 3—13.

3) H. Schliemann, Mycènes, Paris 1879, 349.

4) Evans, Myc. Tree and Pillar Cult, J. H. S. (21) 1901, 191.

5) M. Nilsson, Min. Myc. Religion, Lund 1950, 173 εἰκ 77, Geschichte d. Griech. Religion, München 1950, 290—1.

6) Σπ. Μαρινάτου, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1959, 121—2 εἰκ. 205 μέσον.

7) G. Karo, Schachtgräber von Mykenai, München 1930, 74 ἀρ. 242—44 πιν. 18, σ. 26 πιν. 27.

8) K. Müller, Frühmykenische Reliefs, Jahrbuch (30) 1915, 303.

9) Nilsson, ἔνθ. ἀνωτ. πιν. 23,3.

('Ιδ. σ. 196εἰκ. 2). ὡς καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν κιόνων μετὰ περιστερῶν τοῦ συγγενοῦς προπλάσματος ἐκ τοῦ οὕτω καλουμένου ἱεροῦ τῆς θεᾶς τῶν περιστερῶν ἐν Κνωσσῷ (1).

Ὑπὸ τοῦ Nilsson (2) ἐκ τοῦ ἄλλου τὰ ναόμορφα οἰκοδομήματα παρελληλίσθησαν πρὸς σφράγισμα ἐκ Μυκηνῶν μὲ δύο σπουδαῖα κοινὰ σημεῖα, μικρότερον ἐντὸς μεγαλυτέρου ζεῦγος κεράτων καθοσιώσεως καὶ ἐπ' αὐτῶν πτηνὸν (περιστερὰ) ἐπὶ κίονος, εἰς ἑκάστην πλευρὰν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τετράποδον καὶ πτηνόν, προφανῶς ὄχι περιστερά.

Ὑπὸ τὴν ἰδίαν σκοπιὰν ἴσως μὲ μεγαλυτέραν ἐπιφύλαξιν πρέπει νὰ συμπεριλάβωμεν Κύπρια νομίσματα τοῦ Καρακάλλα (3) φέροντα τὸν τριμερῆ ναὸν τῆς Παφίας Ἀφροδίτης μὲ περιστεράς (4).

Δυσχέρειαι ἔχουν προκύψει ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν τοῦ τύπου τῶν ναομόρφων κοσμημάτων καὶ ὡς πρὸς τὰς μετ' αὐτῶν περιστεράς, αἱ ὁποῖαι ἐθεωρήθησαν ὡς λατρευτικὸν στοιχεῖον, ἀρχιτεκτονικὸν ἢ διακοσμητικὸν μοτίβον.

Ἀλλ' ἂς εἰσέλθωμεν εἰς τὸ θέμα ὡς ἀντιμετωπίζουν αὐτὸ οἱ ἐρευνηταί. Ὡς πρὸς τὰ Μυκηναϊκὰ κοσμήματα ἐκληφθέντα ὡς πρότυπα ναοῦ ἢ ἱεροῦ νομίζω ὅτι δυνάμεθα ἴσως νὰ ὁμιλῶμεν περὶ αὐτῶν ὡς ναομόρφων κατόπιν τῆς ὑπάρξεως συνδετικοῦ κρίκου ναοῦ μυκηναϊκῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ ναϋδρίου τῆς συλλογῆς Γιαμαλάκη (5), τὴν γνώμην πρῶτον κατὰ τὸν Schliemann (6), ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι πολὺ μικρὰ διὰ κατοικίαν, ἐπικυροῦν τὰ τέσσαρα κέρατα, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν τὴν ἐπίστεψιν τοῦ πύργου, αἱ περιστεραὶ μὲ ἐκτετυλιγμένας τὰς πτέρυγας ἐπὶ ἑκάστης πλευρᾶς καὶ οἱ τρεῖς κίονες μὲ κιονόκρανα ἀπεικονισμένοι εἰς τὰς τρεῖς ἐν σχήματι θύρας κόγχας, ὁμοιάζοντες πρὸς τὸν κίονα ἐν μέσῳ τῶν λεόντων τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν. Περιστατικόν, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ἐντυπωσιάσῃ ὅλως ἰδιαιτέρως εἶναι ὅτι, αἱ λοξαὶ γραμμαὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῶν κιόνων δίδουν εἰς τὰς κόγχας ἔντονον ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τάφων, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐπενδεδυμένοι δι' ἐπικλινῶν τοίχων (de murs inclinés). Κάτωθεν τῶν κογχῶν δηλοῦνται ὡραῖα τέσσαραι καθήμεναι (assises)

---

1) Nilsson, ἔνθ. ἀνωτ. πιν. 11.2. Πρβλ. καὶ τριμερὲς ἱερὸν Βαθυπέτρου.

2) Nilsson M.M.R. 173 εἰκ. 78.

3) E. A. Gardner, Excavations in Cyprus 1887–8, 213

4) Τὴν περιστερὰν εἰς τὸ μέγιστον εἰδώλιον ἐκ τοῦ VM 3 β παρεκκλησίου τοῦ διπλοῦ πελέκεως (Evans PM II 337) ὡς ἐπίσης εἰς τὰ δύο εἰδώλια τοῦ Γάζι παρὰ τὰ ἱερὰ κέρατα καὶ εἰς τὰ ἕτερα ἐκ Καρφὶ μὲ ἀνὰ δύο πτηνὰ θεωροῦμεν ὡς σύμβολα τῆς θεότητος, Nilsson, Geschichte der Gr. Relig. 291 (ἰδ. καὶ σ. 267 πιν. 14.4). Τὸ πτηνὸν ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ Τίρυνθος ὄπισθεν τοῦ θρόνου τῆς καθημένης θεότητος δὲν θεωρεῖται ὡς περιστερὰ (Nilsson πιν. 23, 3).

Κατὰ τὸν Evans (PM I 222) εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἔχομεν εἰκόνας τῆς ἰδίας θεότητος τῶν περιστερῶν, ἐνισχυομένας ὑπὸ παλαιοτέρου ζωομορφικοῦ τύπου ἢ τῆς ἱερείας της θεοποιηθείσης διὰ τῆς καθόδου τοῦ πνεύματος περιστερᾶς.

5) Στ. Ἀλεξίου, Πρωτογεωμετρικὸς ναΐσκος τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη, Κρητ. Χρον. (4) 1950, 446.

6) Schliemann, Mycènes, Paris 1879. 342 εἰκ. 493.

γραμμαὶ μὲ τοιχοποιείαν ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων (pierres de tailles). Ἀντιθέτως τὸ ἀνώτερον μέρος φαίνεται ν' ἀπεικονίζῃ οἰκοδόμημα ἐκ ξύλου.

Κατὰ τὸν Evans (1) τὸ οἰκοδόμημα ἐδῶ εἶναι περισσότερον ἐξειργασμένον καὶ συμβατικόν, ὡς τὸ μικρὸν ἱερὸν Φοινικὸν ἱεροφυλάκιον γνωστὸν ὡς «Maabel of Amrit» τὰ παρόντα κλίτη (cells) ὑψοῦνται ἐπὶ λιθίνης βάσεως καὶ Μυκηναϊκὸς βωμὸς ἐτέθη ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ κεντρικοῦ ἱεροφυλακίου. Τὰ ἀντικείμενα ὅμως, τὰ ὁποῖα νὸ ἱερὸν ἐπρόκειτο νὰ περιλάβῃ εἶναι οἱ βαιτυλικοὶ «πεσσοὶ τῆς οἰκίας» ὡς καὶ τὰ κέρατα καθιερώσεως τιθέμενα εἰς τὴν βάσιν ἑκάστου. Φαίνονται νὰ ἵστανται τουλάχιστον ὀλίγον ὄπισθεν τῶν ἀνοιγμάτων, ἀφοῦ ὑπόρχῃ χῶρος διὰ τὰ λατρευτικὰ ἀντικείμενα νὰ τοποθετηθοῦν ἔμπροσθέν των.

Κατὰ τὸν Dussaud (2) συχνάκις ἡρμηνεύθησαν ὡς βωμὸς καὶ ἡ παρουσία τῶν περιστερῶν κάμνει ὡσαύτως ἡμᾶς νὰ σκεπτώμεθα περὶ λατρειῶν φοινικικῶν.

Κατὰ δὲ τὴν σαφεστάτην περιγραφὴν τοῦ Nilsson (3) ἡ κατασκευὴ ἔχει τρία τμήματα ἐντὸς ἑκάστου τῶν ὁποίων ὑπάρχει Μυκηναϊκὸς κίων καὶ ζεῦγος κεράτων καθοσιώσεως. Ἕκαστον τῶν δύο πλευρικῶν τμημάτων ἐπιστέφεται διὰ κέρατος καθοσιώσεως ἐπὶ τοῦ ὁποίου πτηνόν. Ὑπεράνω τοῦ κεντρικοῦ τμήματος ὑπάρχει κατασκευὴ ὁμοιάζουσα πρὸς βωμὸν μὲ καμπτομένας πλευράς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἵσταται ζεῦγος κεράτων μεταξὺ αὐτῶν δὲ ἕτερον ζεῦγος μικρότερον.

Κατὰ τὸν Mueller (4) ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ διακόσμησις τῶν μετοπῶν, ἡ ὁποία ἐμφαίνεται εἰς τὴν ὑπερύψωσιν τῆς μέσης κατασκευῆς τοῦ τριμεροῦς οἰκοδομήματος. Συνίσταται ἐκ διπλῶν ἡμικυκλίων, τὰ ὁποῖα ἐνυπάρχουν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ εἰς πλαίσια καὶ ἀπεικονίζουν δύο ἡμιρόδακας. Ἀναμφιβόλως τὸ κόσμημα προκύπτει δι' ἐπιστηρίξεως δύο ἡμιροδάκων εἰς δύο κάθετα μέλη. Ἐν τούτοις στάδια τοῦ κοσμήματος ἕνεκα τῆς ἰδιομορφίας του ἔχουν ὑπάρξει ὡς ἐδῶ (5) καὶ ἐν Κρήτῃ.

Τὸ λατρευτικὸν οἰκοδόμημα εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν Κρητικὸν καὶ μὲ αὐτὸ αἱ περιστεραὶ τοῦ ἀναγλύφου ὡς τῆς γυμνῆς θεᾶς ἦλθον ἐκ Κρήτης, ἂν καὶ ὁ Mueller ἤθελε τοποθετήσει τὰ ἀνάγλυφα εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ τὰς θεὰς τῶν περιστερῶν. Αἱ δύο περιστεραὶ εἰς τὸ λατρευτικὸν οἰκοδόμημα εἶναι δηλαδὴ αἱ τῆς θεᾶς, πτερυγίσασαι μακράν, ἴδιαι εἰς τὰς λεπτομερείας, ὥστε φαίνεται νὰ κατάγωνται ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου.

Ὁ Κουρουνιώτης (6) «ἐκ τῶν πτηνῶν, ἅτινα ὡς ἀκρωτήρια εἰκονίζονται ἐπὶ τῶν βωμῶν τῶν μνημονευθέντων Μυκηναϊκῶν πλακιδίων» ὅσον καὶ «ἐκ τῶν τρι-

---

1) Evans, Mycen. Tree and Pillar cult, J.H.S. (21) 1901, 191 εἰκ. 65.

2) R Dussaud, Les civilisations préhelléniques, Paris 1914, 337.

3) Nilsson GGR 273 πιν. 7, II, MMR, 173.

4) K. Müller, Frühmykenische Reliefs, Jahrbuch (30) 1915, 304·

5) Müller, 304, 4, Bulle, Orchomenos I 73. Ἡ ζωοφόρος ἐξ ἀλαβάστρου τῆς Τίρυνθος ἄρχεται διὰ «τριγλύφων» καὶ «ἡμιροδάκων» Schliemann, Tiryns πιν. 4 ὡς ἡ ἀντιστοιχος ζωφόρος τῆς Κνωσσοῦ ἐξ ἐρυθροῦ λίθου ἂν ἡ ἀπεικόνισίς μου δὲν μὲ ἀπατᾷ B.S.A. (7) 1900—1, 55 ἀπεικ. 66.

6) Κ. Κουρουνιώτης, Ἀνασκαφὴ θολωτοῦ τάφου ἐν Βόλῳ, ΑΕ 1906, 227.

γωνικῶν ἐξοχῶν τοῦ ἄνω μέρους τῆς παραστάσεως τοῦ πλακιδίου ἐκ Βόλου» εὑρίσκει γνωστὴν τὴν χρῆσιν τοῦ ἀκρωτηρίου «καὶ τὴν ἐπίδρασιν τούτων ἐπὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῶν οἰκοδομημάτων» ἤδη εἰς τοὺς Μυκηναίους.

Ἄλλως «αἱ περιστεραὶ αὗται δὲν δύνανται πράγματι νὰ παριστοῦν διακοσμήσεις, διότι εὑρέθησαν πτερυγίζουσαι πέριξ ὁμοίων μορφῶν εἰς χρυσᾶς πλάκας αὐτῆς τῆς θεότητος· ἀλλὰ προσέτι ἂν καὶ ἀπεικονίζουν αὐτὰ τὰ πτηνὰ δὲν νομίζω ὅτι τὸ σχετικὸν μέγεθος εἶναι μία σκέψις, ἡ ὁποία θὰ ἠνώχλει πολὺ καλλιτέχνην μιᾶς τόσον πρωτογόνου περιόδου».

Ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν Κύπρια νομίσματα [1] διέσωσαν τὸν ναὸν τῆς Παφίας Ἀφροδίτης μὲ τὰς περιστεράς. Αἱ περιστεραὶ δύνανται πιθανὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἔχουσαι ὁμοίαν πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν πλακιδίων σημασίαν—σύμβολον τῆς παρουσίας τῆς θεότητος—ἂν καὶ μερικοὶ εἰσηγήθησαν ὅτι εἶναι μεγάλαι διακοσμήσεις ἴσως εἰς μέταλλον [2], ὁπότε κατ' ἀναλογίαν τὸ αὐτὸ ἴσως θὰ συνέβαινε μὲ τὰ χρυσᾶ ἐλάσματα.

Ἐσημειώθη [3] ὅτι τὸ συγκριτικὸν μέγεθος τῶν περιστερῶν ἐπὶ τῶν χρυσῶν ἱεροφυλακίων καὶ τῶν κεράτων καθοσιώσεως ἐπὶ ἀμφοτέρων καὶ τῶν ἀναλόγων «κλιτῶν τῶν πεσσῶν» (pillars - cells) ἐπὶ τῶν δακτυλίων, εἶναι ἐνδείξεις ὅτι ἔχομεν νὰ κάμνωμεν μὲ ἐντελῶς μικρὰ οἰκοδομήματα.

Ὁπωσδήποτε οἱ περιστεραὶ ὡς ἀκρωτήρια θὰ ἀπετέλουν ἴσως δυσαναλογίαν πρὸς τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἂν καὶ αἱ περιστεραὶ τῆς γυμνῆς μορφῆς τοῦ Μυκηναϊκοῦ τάφου εἶναι ὡσαύτως μεγάλαι. Νομίζω ὅτι εἰσερχόμεθα εἰς καθαρῶς ὀρνιθολογικὸν ζήτημα. Νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ καλλιτέχνης κατασκευάζων τὰ πτηνὰ ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸ ἐπιχωριάζον εἶδός των, ὅθεν θὰ εἴχομεν ὑποδήλωσιν τόπου προελεύσεως τοῦ εἴδους των ἐπὶ τῶν μνημείων, π.χ. ἐκ τῆς ἀντιδιαστολῆς περιστερᾶς καὶ πελιάδος ὡς παραδίδεται εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ [4]; «λέγει δὲ Ἀριστοτέλης καὶ διάφορον εἶναι τῆς περιστερᾶς τὴν πελειάδα· τὴν μὲν γὰρ περιστερὰν εἶναι μείζονα, τὴν δὲ πελειάδα βραχυτέραν, καὶ τὴν μὲν περιστερὰν τιθασὸν γίνεσθαι τὴν δὲ οὔ».

Ἐκ τοῦ Ἀθηναίου [5] «Ἀντιφάνης ἐν τοῖς Ὁμοπατρίοις φησίν . . . ἡ Κύπρος ἔχει πελείας διαφόρους» καὶ εἰς τὰ Ἐπιγράμματα τοῦ Μαρτιάλεως [6] ἀναγράφονται αἱ Παφιακαὶ περιστεραὶ «Paphiaque columbae» ἴσως ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν.

Ἀλλ' ὡς παρετήρησεν πρῶτος ὁ Schliemann [7] τὸ Κυπριακὸν νόμισμα τοῦ

---

1) Alfred Westholm, The Paphian Temple of Aphrodite and its relation to oriental architecture, Acta Archaelogica (4) 1933, 202 εἰκ. 5, Schliemman, Mycènes 349 εἰκ. 423 Johanna Schmidt, Paphos, R E. XVIII 3, 955 εἰκ. 4.

2) E A. Gardner, Excavations in Cyprus 1887—8, 213.

3) Evans, Myc. Tree Pillar cult, JHS (21) 1901, 192 ὑπὸ τοῦ Schuchhardt, Sellers' Translation σ. 200.

4) Αἰλιαν. Ποικιλ. Ἱστορ. Α 15.

5) Ἀθήναιος, Δειπνοσοφ. ΙΔ 70 σ. 655.

6) Μαρτιαλ. Ἐπιγραμμ. VIII 28, 13.

7) Ἰδ. ὑποσ. 1.

Καρακάλλα ἀντιστοιχεῖ πλήρως πρὸς τὰ ναόμορφα Μυκηναϊκὰ ἐλάσματα. Κατὰ τὸν Gardner [1] «ἡ ὁμοιότης εἶναι τόσον προφανής, ὥστε γίνεται αἰσθητὴ εἰς τὸν παρατηρητὴν μὲ τὸ πρῶτον βλέμμα. Δὲν εἶναι ὅμως ἁπλῶς ἐπιφανειακὴ καὶ μιὰ προσεκτικὴ ἐξέτασις τείνει νὰ βεβαιώσῃ τὴν ἄποψιν ὅτι ἐγένετο μίμησις τοῦ αὐτοῦ προτύπου ὑπὸ ἀμφοτέρων, τοῦ καλλιτέχνου τῆς Μυκηναϊκῆς πλακὸς καὶ ὑπὸ τοῦ σχεδιαστοῦ τοῦ ρωμαϊκοῦ νομίσματος.

Δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀμφότεροι εἶδον τὸ ἴδιον οἰκοδόμημα, ἀλλ' ὁ τύπος τοῦ **Φοινικικοῦ** [2] ἱεροφυλακίου πρέπει νὰ παρέμεινε σχεδὸν ἀμετάβλητος, 'Εὰν ἡ χρυσῆ πλὰξ δὲν παριστᾶ αὐτὸν τὸν ναὸν τῆς Πάφου, πρέπει νὰ παριστᾷ ἓν τύπον τοῦ ὁποίου ἦτο ἡ Πάφος τουλάχιστον εἰς μεταγενεστέρονς χρόνους χαρακτηριστικὴ ἀπεικόνισις».

Ἤδη ὑπῆρχεν εἰς προϊστορικοὺς χρόνους ὁ τύπος οὗτος τοῦ τριμεροῦς ναοῦ μὲ ὑψωμένον μέσον κλῖτος καὶ πιθανὸν ἐκ κέντρου τῆς Μ. 'Ασίας ἐξηπλώθη εὐρέως εἰς τὰς χώρας τῆς 'Ανατολικῆς Μεσογείου κατὰ τὴν Johanna Schmidt. [3].

Πόσον παρεκτράπη ἡ εὐφυΐα τῶν σχολιαστῶν ἐν τῇ ἐλλείψει συγκριτικῶν ὑλικῶν δεικνύεται ἐκ τῆς θεωρίας, ἡ ὁποία εἶδεν εἰς τὸν βωμὸν τῶν περιστερῶν, τὸ ἔμπροσθεν μιᾶς μεγάλης βασιλικῆς καὶ εἰς τὸν Μυκηναϊκὸν βωμὸν τοῦ συνήθους τύπου, ὁ ὁποῖος ἐπιστέφει τὸ κεντρικὸν κλῖτος (cell) παράθυρον μὲ «ἡμικύκλια εἰσηγμένα εἴτε διὰ νὰ πληροῦν τὸν χῶρον εἴτε ὡς διακόσμησιν ἐπὶ τῶν παραθυροφύλλων». Βλέπομεν ἔμπροσθέν μας διῃρημένα εἰς δωμάτια παρεκκλήσια, τὰ ὁποῖα φέρουν ἴχνη τῆς καταγωγῆς των ἐκ τῶν ἁπλῶν οἰκοδομικῶν τύπων, συγγενῶν πρὸς τὰς κιονοφόρους στοὰς τῆς 'Ισπανίας ἢ τὰ πρωτόγονα μνημεῖα τῶν Βαλεαρίδων (Evans) [4].

Δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν μίαν ὑπόθεσιν, μᾶλλον ἐπικύρωσιν Κρητικὴν διὰ τὴν καταγωγὴν τοῦ τύπου τῶν ναομόρφων ἐλασμάτων καὶ τοῦ ὁμοιάζοντος πρὸς αὐτὰ Παφιακοῦ ἱεροῦ τῶν νομισμάτων [5] Βεσπασιανοῦ (ὀρειχάλκινον), Δομιτιανοῦ (ἀργυροῦν), Τραϊανοῦ, Καρακάλλα, ἡ ὁποία ἤθελε τυχὸν ἑρμηνεύσει καὶ τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα.

Κατὰ τὸν 'Απολλόδωρον «'Αγήνωρ δὲ παραγενόμενος εἰς τὴν Φοινίκην γαμεῖ Τηλέφασσαν καὶ τεκνοῖ θυγατέρα μὲν Εὐρώπην, παῖδας δὲ Κάδμον καὶ Φοίνικα καὶ Κίλικα τινὲς δὲ Εὐρώπην οὐκ 'Αγήνορος ἀλλὰ Φοίνικος λέγουσι. ταύτης Ζεὺς ἐρασθείς . . . ἐκόμισεν εἰς Κρήτην» [6] «Εὐρώπην δὲ γήμας 'Αστέ-

---

1) **E. A. Gardner, Excavations in Cyprus 1887—8, JHS. (9) 1888, 214.**

2) Διὰ θεωρίας περὶ προελεύσεως ναοῦ Παφίας 'Αφροδίτης ἰδ. **Westholm, ἔνθ. ἀνωτ.**

3) Κέρατα διεκόσμουν ἴσως τὴν ἐμπροσθίαν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ τῆς 'Αφροδίτης ἐν Πάφῳ καὶ θραύσματα τούτων εὑρέθησαν εἰς τὸ ν. κλῖτος τοῦ ναοῦ τοῦ Σαράπιδος εἰς Σόλους (ἀνῳκοδομήθη ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου), ἀλλ' αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς Βουνούς, Συρίαν, Περσίαν ἐμβάλλουν τὴν ἰδίαν εἰς διαδεδομένον—ὑποθέτουν εἰς τὸν 'Ετρουσκικὸν καὶ μέχρι τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς τρίκλιτον ναόν, **Schmidt, RE XVIII 3, 960.**

4) **Evans, Myc. Tree and Pillar cult, JHS (21) 1901, 191—2.**

5) **RE XVIII 3. σ. 955 εἰκ. 1—5.**

6) 'Απολλοδ. Βιβλιοθήκη Γ 1,1 ἰδ. καὶ Β 1,4.

ριος . . . Μίνως» [1] «Κατρέως δὲ τοῦ Μίνωος Ἀερόπη καὶ Κλυμένη . . . » [2] «Ἀερόπην δὲ καὶ Κλυμένην Κατρεύς Ναυπλίῳ δίδωσιν εἰς ἀλλοδαπὰς ἠπείρους ἀπεμπολῆσαι. τούτων Ἀερόπην μὲν ἔγημε Πλεισθένης καὶ παῖδας Ἀγαμέμνονα καὶ Μενέλαον ἐτέκνωσε» [3].

Διὰ τῶν γενεαλογιῶν θὰ ἡρμηνεύοντο ἴσως καὶ ὡρισμέναι ἐπιδράσεις ἢ θεωρίαι, πλὴν τῆς τοῦ Διοδώρου [4] Κρητικῆς, περὶ τὴν καταγωγὴν [5] τῆς Παφίας Ἀφροδίτης π.χ. Φοινικικαὶ ἐκ τοῦ ἀναφερθέντος Φοίνικος ὡς καὶ ἡ ἄποψις τοῦ Τακίτου [6] ὅτι τελεταί τινες δύνανται νὰ ἰχνηλατηθοῦν εἰς τὴν Κιλικίαν τῆς Μ. Ἀσίας ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Εὐρώπης Κίλικος.

Αἱ περιστεραὶ ἐπὶ ὅλων τῶν περιληφθέντων μνημείων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐπὶ τῆς γυμνῆς γυναικείας μορφῆς [7] σχετίζει αὐτὰ πρὸς τὴν Ἀφροδίτην. Ἡ θεότης αὕτη κατὰ τὸν Φουρνοῦτον [8] «περιστερᾷ δὲ τῶν ὀρνέων χαίρει μάλιστα, τὸ καθαρὸν εἶναι τὸ ζῶον, καὶ φιλοφρονητικόν, διὰ τῶν ὡσανεὶ φιλημάτων».

Οἱ Ἀθήναιος καὶ Αἰλιανὸς παραδίδουν ἑορτὰς τῆς Ἀφροδίτης τελουμένας ἐν Ἔρυκι τῆς Σικελίας καὶ συνδεομένας κατ' ἐξοχὴν πρὸς τὰς περιστεράς. Κατὰ τὸν Ἀθήναιον [9] «τῆς δὲ Σικελίας ἐν Ἔρυκι καιρός τις ἐστιν, ὃν καλοῦσιν Ἀναγωγωγάς, ἐν ᾧ φασι τὴν θεὸν εἰς Λιβύην ἀνάγεσθαι· τότ' οὖν αἱ περὶ τὸν τόπον περιστεραὶ ἀφανεῖς γίνονται ὡς δὴ τῇ θεῷ συναποδημοῦσαι, καὶ μεθ' ἡμέρας ἐννέα ἐν τοῖς λεγομένοις **Καταγωγίοις** μιᾶς προπετασθείσης ἐκ τοῦ πελάγους περιστερᾶς καὶ εἰς τὸν νέων εἰσπτάσης παραγίνονται καὶ αἱ λοιπαί». Τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάκαὶ ὁ Αἰλιανός [10].

---

1) Ἀπολλοδ. Βιβλ. Γ 1, 2, Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ Μίνωος συγκεντρωμένας πηγὰς ἰδ. εἰς RE XV, 1892 ἄρθρ. Minos (ἔκδ. 1932). Περὶ τοῦ δευτέρου Μίνωος ἰδ. καὶ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ. τομ. 17, 242.

2) Ἀπολλοδ. Γ 2, 1.

3) Ἀπολλοδ. Γ. 2,2.

4) Διοδ. Σικ. Γ 77, 5.

5) Συγκεντρωμένας τὰς πηγὰς ἰδ. εἰς M.R. James II On the history and antiquities of Paphos, JHS (9) 1888, 175 κ. ἑξ., ἰδ. καὶ Westholm ἔνθ. ἀνωτ. 202.

6) Τακιτ. Hist II 3.

7) Nilsson MMR, 397, 336 «ἂν καὶ τὰ χρυσᾶ φύλλα εἶναι διαπερασμένα μὲ μικρὰς ὀπὰς διὰ προσάρτησιν εἴς τι ἀντικείμενον».

8) Φουρνοῦτος, Θεωρία περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως 24.

9) Ἀθην. Δειπνοσοφ. 9 σ. 394 F.

10) Αἰλιανός, Περὶ ζῴων ἰδιότητος, 4, 2 : «Ἐν Ἔρυκι τῆς Σικελίας ἑορτὴ ἐστιν, ἣν καλοῦσιν Ἀναγώγια Ἐρυκῖνοί τε αὐτοί, καὶ μέντοι καὶ ὅσοι ἐν τῇ Σικελίᾳ πάσῃ. Ἡ δὲ αἰτία τοῦ τῆς ἑορτῆς ὀνόματος, τὴν Ἀφροδίτην λέγουσιν ἐντεῦθεν εἰς Λιβύην ἀπαίρειν ἐν ταῖςδε ταῖς ἡμέραις. Δοξάζουσι δὲ ἄρα ταῦτα ταύτῃ ἐκεῖθεν τεκμαιρόμενοι· περιστερῶν πλῆθος ἐστιν ἐνταῦθα πάνυ πάμπλειστον· οὐκοῦν αἱ μὲν οὐχ ὁρῶνται, λέγουσι δὲ Ἐρυκῖνοι τὴν θεὸν δορυφορούσας ἀπελθεῖν· ἀθύρματα γὰρ Ἀφροδίτης περιστερὰς εἶναι ᾄδουσί τε ἐκεῖνοι, καὶ πεπιστεύκασι τοῦτο οἱ πάντες ἄνθρωποι. Διελθουσῶν δὲ ἡμερῶν ἐννέα, μίαν μὲν διαπρεπῆ τὴν ὥραν ἔκ γε τοῦ πελάγους τοῦ κομίζοντος ἐκ τῆς Λιβύης ὁρᾶσθαι εἰσπετομένην, οὐχ οἵαν κατὰ τὰς ἀγελαίας πελειάδας τὰς λοιπὰς εἶναι, πορφυρᾶν δέ, ὥσπερ οὖν τὴν Ἀφροδίτην ὁ Τήϊος ἡμῖν Ἀνακρέων ᾄδει, πορφυρῆν που λέγων· καὶ χρυσῷ δὲ εἰκασμένη φανείη ἄν, καὶ τοῦτο γε κατὰ τὴν Ὁμήρου θεὸν τὴν αὐτήν, ἣν ἐκεῖνος ἀναμέλπει χρυσῆν· ἕπεται δὲ αὐτῇ τῶν περιστερῶν

Νὰ ἑρμηνεύσωμεν λοιπὸν τὰ περὶ οὗ ὁ λόγος μνημεῖα μὲ τὰς περιστεράς, μὲ τὴν παραδεδομένην ἑορτὴν τοῦ Ἔρυκος τῶν ΚΑΤΑΓΩΓΙΩΝ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπανηγύριζον τὴν ἐπάνοδον τῆς Ἀφροδίτης εἰς τὸν ναόν της συνοδευομένην ὑπὸ τῶν πτηνῶν;

Καίτοι ὁ Evans ἔχει πραγματευθῆ τὴν ἱστορίαν τῆς περιστερᾶς εἰς τὸν Μινωικὸν [1] πολιτισμὸν ὡς καὶ τὴν συνάφειαν τῆς Συριακῆς καὶ Κυπριακῆς λατρείας τῆς περιστερᾶς πρὸς τὴν Μινωϊκήν [2], δυσκολίαι διὰ μίαν τοιαύτην ἑρμηνείαν ἐγείρονται ἐκ τοῦ Ἔρυκος καὶ τῆς καταγωγῆς τῆς λατρείας τῆς Ἐρυκίνης Ἀφροδίτης.

Ὁ Ἔρυξ [3] (Λατ. Erycus, Erucus) ὑπῆρξεν ἀρχαία πόλις τῆς ΒΔ Σικελίας ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου ὄρους. (Monte S. Giuliano). Συμφώνως πρὸς τὸν Διόδωρον τὸν Σικελιώτην [4] καὶ τὸν Στέφανον Βυζάντιον [5] ἐκλήθη ἐκ τοῦ μυθικοῦ Ἔρυκος. «Ἔρυκά φασιν υἱὸν μὲν γενέσθαι Ἀφροδίτης καὶ Βούτα, βασιλέως τινὸς ἐγχωρίου . . . κτίσαι δὲ πόλιν ἀξιόλογον ὁμώνυμον αὐτῷ» ὑπῆρξε δὲ ὁ ἱδρυτὴς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης· ἄλλως ὁ Αἰνείας κατὰ Σέρβιον [6] καὶ Βεργίλιον [7].

Κατὰ τὸν Θουκυδίδην [8], ὁ Ἔρυξ ἐκτίσθη ὑπὸ Τρώων, οἱ ὁποῖοι κατέφυγον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἰλίου εἰς Σικελίαν καὶ ὁμοῦ μετὰ τῶν Σικανῶν ἀπεκλήθησαν Ἔλυμοι. [9] «Ἰλίου δὲ ἁλισκομένου τῶν Τρώων τινὲς διαφυγόντες Ἀχαιοὺς πλοίοις ἀφικνοῦνται πρὸς τὴν Σικελίαν, καὶ ὅμοροι τοῖς Σικανεῖς οἰκήσαντες ξύμπαντες μὲν Ἔλυμοι ἐκλήθησαν πόλεις δι' αὐτῶν Ἔρυξ τε καὶ Ἔγεστα. Προσξυνώκησαν δὲ αὐτοῖς καὶ Φωκέων τινὲς τῶν ἀπὸ Τροίας τότε χειμῶνι ἐς Λιβύην πρῶτον, ἔπειτα ἐς Σικελίαν ἀπ' αὐτῆς κατενεχθέντες».

Ὡς ὑπὸ Τρώων κατοικηθέντα τὸν Ἔρυκα δέχεται καὶ ὁ Στράβων [10] «τὸν δὲ Αἰνείαν μετ' Ἀγχίσου τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ παιδὸς Ἀσκανίου λαὸν ἀθροίσαντα πλεῦσαι· καὶ οἱ μὲν οἰκῆσαι . . . οἱ δ' εἰς Αἴγεσταν κατᾶραι τῆς Σικελίας σὺν Ἐλύμῳ Τρωὶ καὶ Ἔρυκα καὶ Λιλύβαιον κατασχεῖν».

τὰ νέφη τῶν λοιπῶν, καὶ ἑορτὴ πάλιν Ἐρυκίνοις, καὶ τὰ καταγώγια πανήγυρις· ἐκ τοῦ ἔργου καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα».

Ἰδ. καὶ Αἰλιαν. Ποικίλης Ἱστορ. Α. 15 ὡς καὶ Nilsson, Griech. Feste, 374.

1) Evans, Palace of Minos I 222. 407.

2) Ἔνθ. ἀνωτ. 408.

3) RE VI 602 (ἔτος ἐκδ. 1909) ἄρθρ. Eryx

4) Διοδ. Βιβλιοθ. Ἱστορ. 4. 83 (ἔκδ. Λειψίας).

5) Στ. Βυζ. Ἐθνικά, Berlin 1849 λ. Ἔρυξ. «πόλις Σικελίας. ἀρσενικῶς, ἀπὸ Ἔρυκος τοῦ Ἀφροδίτης καὶ Βούτου. τὸ ἐθνικὸν Ἐρυκῖνος καὶ Ἐρυκίνη Ἀφροδίτη ἐν Ρώμῃ καὶ Σικελίᾳ».

6) RE. VI, 603 Eryx (ἔτος ἐκδ. 1909) Σερβ. XIII 608.

7) Βεργ. Αἰν, V 759: **Tum vicino astris Erycino in vertice sedes fundatur Veneri idaliae tumuloque sacerdos ac lucus late sacer additus Anchiseo.**

8) Θουκυδ. Ξυγγραφῆς 6,2.

9) RE, V, 2467, Elymi (Ἔλυμοι Ἐλυμαῖοι).

10) Στραβ. Γεωγρ. ΙΓ c 608.

Λίθινα ὅπλα εὑρεθέντα εἰς τὴν κορυφὴν καὶ τὰς κατωφερείας τοῦ Ἔρυκος ἀποδεικνύουν κατοίκησίν του ἤδη εἰς τοὺς παναρχαίους χρόνους. Ἑλληνικὴν ἐμφάνισιν εἰς Ἔρυκα ἀποτελεῖ ὁ Ἡρακλῆς: «ἦλθεν εἰς πεδίον Ἔρυκος, ὃς ἐβασίλευσεν Ἐλύμων. Ἔρυξ δὲ ἦν Ποσειδῶνος παῖς», κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον [1]. Ὑπὸ τὸν μῦθον τῆς συγκλήσεως μάχης διὰ τὰς βοῦς τῆς Ἐρυθείας ἐκ μέρους τοῦ Ἔρυκος καὶ τῆς χώρας ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους ἐπιτυγχάνεται ἡ νίκη τοῦ Ἡρακλέους [2].

Ὁ Ἡρόδοτος [3] θέλει «τὴν Ἔρυκος χώρην πᾶσαν εἶναι Ἡρακλειδέων αὐτοῦ Ἡρακλέος κτησαμένου». Ὁ Ἡρακλῆς πάντως φαίνεται ὅτι ἐγκατέλειψε «τοῖς ἐγχωρίοις» τὴν χώραν «μέχρι ἄν τις τῶν ἐκγόνων αὐτοῦ παραγενόμενος ἀπαιτήσῃ» [4]· ὡς τοιοῦτος ἐμφανίζεται ὁ Λακεδαιμόνιος Δωριεὺς ὁ Ἀναξανδρίδης [5].

Κατὰ τὸν Alex Schenk [6] βεβαίως ὁ ποιητὴς (Στησίχορος) ἐχρησιμοποίησεν τὸν μῦθον διὰ νὰ δηλώσῃ μὲ αὐτὸν ἀπαιτητικὰς ἀξιώσεις τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς χώρας τοῦ Ἔρυκος. Ἀλλ' ὅμως ὤφειλεν οὗτος ἐπίσης ἰθαγενὲς μυθικὸν «ὑπόστρωμα» τῶν Ἐλύμων ὑπὸ τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τοῦ Ἔρυκος ν' ἀναλάβῃ καὶ χρησιμοποιήσῃ.

Τὸν 5ον αἰ. ὁ Ἔρυξ περιῆλθεν ὑπὸ τὴν σφαίραν ἐπιρροῆς τῆς Ἐγέστης. Τὰ νομίσματα [7] μαρτυροῦν τὴν ἐξάρτησιν αὕτην.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. ἐπέτυχον οἱ Καρχηδόνιοι νὰ γίνουν κύριοι [8] καὶ παρὰ τὰς κατὰ καιροὺς ἐπιτυχίας τῶν Συρακουσίων διεφύλαξαν τὴν θέσιν.

Διετηρήθησαν ἐρείπια τῆς πόλεως καὶ τῶν τειχῶν, πλίνθοι μὲ φοινικικὰ στοιχεῖα καὶ σήματα λιθοξόων, μία ὑποθεμελίωσις δὲ ἐπὶ τοῦ ὄρους πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὸν ναόν» [9].

Λεπτοὶ γρανίτινοι κίονες εὑρισκόμενοι εἰς ἄλλα μέρη τῆς πόλεως ἀρχικῶς ἀνῆκον εἰς τὸν ναόν, ὡς ἐπίσης νόμισμα τοῦ 1 π.Χ. αἰ. ἐκκρουσθὲν ὑπὸ τοῦ C. Considius Nonianus [10] παριστᾷ τὸν ναὸν μὲ τὸν ὠχυρωμένον περίβολον.

Κατὰ τὸν Smith [11] ὁ ναὸς συνδέεται γενικῶς ὑπὸ τοῦ λαϊκοῦ μύθου μὲ τὰς ἐγκαταστάσεις τῶν Τρώων εἰς τὸ μέρος αὐτὸ τῆς Σικελίας.

---

1) Ἀπολλοδ. 2. 5. 10.

2) Ἰδ. καὶ Παυσ. 4. 36. 4.

3) Ἡροδοτ. Ἱστορ. Ε 43.

4) Διόδωρ. 4. 23. 2.

5) Ἔνθ. ἀνωτ. καὶ Παυσ. 1. 16. 3.

6) **Alex Schenk, Trinakria, Sizilien und Grossgriechenland, München** 1963, 58 καὶ εἰς σ. 186: «πανταχοῦ εἰς τὴν Σικελίαν ὄχι μόνον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν τμῆμα, ἀλλ' ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς «βαρβάρους» τοὺς Ἐλύμους εἰς Ἔρυκα ἐγνώριζον καὶ ἀναμνήσεις τοῦ Μίνωος καὶ τῶν Κρητῶν».

7) **Holm, Geschichte Siciliens III** 598 ἀρ. 95—98.

8) 406 π. Χ. Διοδρ. 13, 80, 6 | 397 π. Χ. Διοδρ. 14, 48, 1, | 55, 7, | 368 π. Χ. Διοδρ. 15, 73, 3.

9) **Richter, Antike Steinmetzzeichen** 1885, 43—51.

10) **W Smith, Dictionary of Greek and Roman Geography, London** 1878, 854.

11) Ἔνθ. ἀνωτ. 853.

Ἐὰν δύναται νὰ προσδοθῇ ἀξία εἰς τὰς παραδόσεις ἤθελε σημειώσει τὴν ὕπαρξιν ἕδρας λατρείας Πελασγικῆς καταγωγῆς μᾶλλον παρὰ Φοινικικῆς ὡς ὑποτίθεται ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων. Ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς [1], οἵτινες παριστοῦν αὐτὸ (τὸ ἱερὸν) ὡς ἱδρυθὲν πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Αἰνείου, ἀναφέρουν ὅτι ἐπεσκέφθη τοῦτο ὁ ἥρως καὶ τὸ ἐκόσμησε μὲ μεγαλοπρεπεῖς προσφοράς.

Εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ ἱερὸν εἶχε τὴν καλὴν τύχην νὰ θεωρῆται μὲ ἴσον σεβασμὸν ὑπὸ Φοινίκων, Καρχηδονίων, Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων.

Κατὰ τήν Ἀθηναϊκὴν ἐκστρατείαν εἰς Σικελίαν μανθάνομεν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου [2] ὅτι ἦτο πλούσιον εἰς σκεύη καὶ ἄλλας προσφορὰς εἰς χρυσὸν καὶ ἄργυρον τῶν ὁποίων ἔκαμνον χρῆσιν διὰ ν' ἀποπλανήσουν τοὺς Ἀθηναίους πρέσβεις εἰς πίστιν περὶ τοῦ πλούτου των.

Οἱ Καρχηδόνιοι φαίνεται νὰ ἐταύτησαν τὴν Venus Erycina μὲ τὴν Φοινικικὴν θεὰν Ἀστάρτην καὶ οὕτως ἔδειξαν εἰς αὐτὴν πολὺ σεβασμόν, ἐνῷ οἱ Ρωμαῖοι ἐσέβοντο ἐξαιρετικῶς τὴν θεότητα καὶ τὸν ναόν της ἕνεκα τοῦ ὑποτιθεμένου συνδέσμου μὲ τὸν Αἰνείαν.

Κατὰ τὸν Dunbabin [3] : Ἡ . . . κυρία τοποθεσία τῶν Ἐλύμων Ἔρυξ ἔκειτο εἰς τὴν Καρχηδονιακὴν γωνίαν καὶ θέλομεν κάλλιστα θεωρήσει αὐτὴν μὲ τὰς Φοινικικὰς πόλεις. Καὶ κατωτέρω [4]: Ὁ Ἔρυξ ἐγένετο μία καθ' ὁλοκληρίαν Φοινικὴ πόλις.

Οἱ Ἐλύμιοι εἶναι ἓν αἴνιγμα. Ὑπάρχουν σημαντικὰ λείψανα τῆς . . . ἱερᾶς πόλεώς των Ἔρυκος . . . Ὁ Ἔρυξ κατὰ τὸ πλεῖστο εἶναι τελείως Φοινικικὸς ἐξωτερικῶς. Ἡ λατρεία τῆς θεότητος ταυτισθείσης πρὸς τὴν Ἀφροδίτην Ἐρυκίνην ἔχει τὴν μεγαλυτέραν της διάδοσιν κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν περίοδον. Εἶναι εὔλογον νὰ συγκρίνωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν Φοινικικὴν Ἀστάρτην.

Ὡσαύτως ὁ Freeman [5] πιστοποιεῖ ὅτι περὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ναοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν οὐδέν. Ὁπωσδήποτε περιῆλθεν ἐνωρὶς ὑπὸ Φοινικικὴν ἐπιρροήν. Κατ' αὐτὸν ὁ ναὸς τοῦ Ἔρυκος, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἱστορίας, ἦτο ἐκ πρώτης ὄψεως ἱερὸν λατρείας τῆς Χαναὰν ἢ Βαβυλῶνος. Εἰς τὴν θεότητά του ὁ Ἕλλην ἦτο εὐχαριστημένος νὰ μεταφέρῃ τὸ ὄνομα τῆς χαριέσσης του Ἀφροδίτης καὶ ὁ Λατῖνος τῆς ἀκάκου Venus. Ἀλλ' ἦτο βεβαίως μιὰ Φοινικικὴ Ashtoreth.

Κατὰ τοὺς Perrot—Chipiez [6] τὸ πᾶν ἀπώλετο τοῦ περιφήμου αὐτοῦ ναοῦ ἔνθα τις ἐλάτρευε τὴν Ἀστάρτην ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν τῆς Erek - Hayim κατὰ λέξιν «μακρὰν ζωὴν» ὡς θεότητος «ἡ ὁποία δίζει μακροζωίαν» ὅθεν τὸ ὄνομα τοῦ Ἔρυκος, τὸ ὁποῖον ἡ πόλις ἔλαβεν παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ Σικελοῖς καὶ ὑπὸ τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὴ εἰς κλασσικοὺς χρόνους. Κατωτέρω [7] δέ : Τὸ ὄρος Ἔρυξ . . . διεδραμάτισε κατὰ τὴν διάρκειαν τριῶν αἰώνων σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν πάλην τῶν

1) Διοδρ. Σικ. 4, 83, Διονυσ. 1, 47.
2) Θουκυδ. 6, 46.
3) T. J. Dunbabin, The western Greeks, Oxford 1948, 143.
4) Ἔνθ. ἀνωτ. 335 καὶ 336.
5) E. A. Freeman, History of Sicily, Oxford 1891, I 277.
6) G. Perrot—Ch. Chipiez, Hist. de l' art dans l' antiquité, Paris 1885, 3, 308.
7) Ἔνθ. ἀνωτ. 330.

Καρχηδονίων κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων . . . Ἐπὶ τῆς κορυφῆς του ὑψοῦτο ὁ ναὸς τῆς Ἀστάρτης.

Κατὰ τὸν Bérard [1] ἡ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης τὴν ὁποίαν διεδέχθη ἀναμφιβόλως ἡ τῆς Ἀστάρτης ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἔρυκος εἶναι τὸ σημεῖον τὸ πλέον σαφὲς τῶν φοινικικῶν ἐπιδράσεων.

Τὸ αὐτὸ λέγεται ὑπὸ τοῦ Farnell [2]: Ἐν Σικελίᾳ ἡ λατρεία ἦτο φυσικὰ ἀναμεμειγμένη μὲ τὴν τῆς Καρχηδονίας θεότητος τοῦ Ἔρυκος.—Κατὰ τὴν σχολιασμένην ἔκδοσιν τοῦ Παυσανίου ὑπὸ Frazer [3]: Ὑπάρχει ἐπίσης εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἔρυκος ἐν Σικελίᾳ ἱερὸν τῆς Ἐρυκίνης θεότητος. Αὐτὸ ἦτο τὸ περίφημον Καρχηδονιακὸν ἱερὸν τῆς Ἀστάρτης ἢ Astoreth ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἔρυκος. Κατ' αὐτὸν ὁ Sir E. H. Bunbury [4] σκέπτεται ὅτι οἱ μῦθοι ὑποδηλοῦν τὸ ἱερὸν ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἔρυκος «ἀρχαίαν ἕδραν Πελασγικῆς λατρείας μᾶλλον ἢ Φοινικικῆς καταγωγῆς». Ἀλλ' ἡ λατρεία ὡς εἶναι γνωστὴ εἰς ἡμᾶς, ἐμφανίζεται νὰ ὑπῆρξε καθαρῶς Φοινικική· καὶ ὅτι θεὰ ἦτο ἡ Ἀστάρτη ἀπεδείχθη διὰ φοινικικῶν ἐπιγραφῶν [5]. Ὡς πρὸς τὸν Σημιτικὸν χαρακτῆρα τῆς λατρείας ὁ Freeman [6] λέγει: Ἦτο βεβαίως μία Φοινικικὴ Ashtoreth, ἡ ὁποία ἐτησίως ἔφευγεν ἀπὸ τὸν ναὸν τοῦ Ἔρυκος δι' ἓν ταξείδιον εἰς Ἀφρικὴν καὶ ἐλάμβανε τὰς περιστεράς της μετ' αὐτῆς.

Καὶ ὁ Frazer συνεχίζει: Εἶναί πως ἐκπληκτικὸν νὰ εὕρῃ τις τὸ ἱερὸν τῆς Φοινικικῆς θεότητος εἰς ἀπομεμακρυσμένην γωνίαν τῆς Ἀρκαδίας.

Ὁ ναὸς τῆς Ἐρυκίνης Ἀφροδίτης εἰς τὴν Ψωφῖδα τῆς Ἀρκαδίας ἱδρύθη ὑπὸ τῶν παίδων τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἔρυκος Ψωφῖδος [7], κατ' ἄλλην παράδοσιν θυγατρὸς τοῦ Ξάνθου, υἱοῦ τοῦ Ἐρυμάνθου, ἀπογόνου τοῦ Πελασγοῦ.

Ὡς παρατηρεῖ ὁ Bérard [8] ὁ Παυσανίας ἵδρυσεν ἕτερον σύνδεσμον μεταξὺ αὐτῆς τῆς Ἀρκαδίας, ἔνθα ὑπῆρχε πόλις Ἐλυμία [9] καὶ τῶν χωρῶν τῶν Ἐλύμων . . . ἐὰν αἱ Σημιτικαὶ ἐπιρροαὶ ἐπὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἔρυκος εἶναι ἀναντίρρητοι δι' αὐτοῦ ὁδηγεῖται νὰ διερωτηθῇ τις ἐὰν δὲν πρέπῃ ν' ἀναζητήσῃ ἐπίσης προελληνικὰς ἐπιδράσεις.

Ἐπίσης ὁ σχετιζόμενος πρὸς τοὺς Ἐλύμους ἱδρυτὴς τῆς λατρείας τῆς Ἐρυκίνης Ἀφροδίτης Αἰνείας «Αἰνειάδος Ἀφροδίτης ὁ βωμὸς ἐπὶ τῇ κεφαλῇ τοῦ Ἐ-

---

1) J. Bérard, La colonisation grecque de l' Italie Méridionale et de la Sicile, Paris 1941, 265.

2) L. R. Farnell, The Cults of the Greek states, Oxford 1896, τομ. II, 641.

3) Παυσ. 8. 24. 6 ἔκδ. Frazer 1898, τομ. IV, 284.

4) Αὐτόθι (ἄρθρ. Ἔρυξ εἰς Smith, Dict. of Geography).

5) W. Robertson Smith, Religion of the Semites[2] London 1907 294, 309, 471.

6) Freeman, History of Sicily I 277.

7) Παυσ. 8. 24.6, Στ. Βυζ. Ἐθνικ. «Ψωφίς, πόλις Ἀρκαδίας. κέκληται ἀπὸ Ψώφιδος τοῦ Λυκάονος . . . ἢ ἀπὸ Ψωφῖδος τῆς Ἔρυκος θυγατρός. ἔστι καὶ ἑτέρα πόλις Ψωφὶς Ἀκαρνανίας, ἡ παιλαιὰ λεγομένη . . . καὶ τρίτη τῆς Ἀχαΐας . . . καὶ ἑτέρα Ψωφίς, πόλις Λιβύης . . . λέγεται δὲ καὶ ἡ Ζακυνθίων ἀκρόπολις Ψωφίς».

8) J. Bérard, La colonisation 376.

9) Ξενοφ. Ἑλλην. 6.5.13.

λύμου»[1] συνάπτεται πρὸς τὴν Ἑλλάδα[2]: Ἡ Ἀφροδισίας εἰς Ν. Λακωνίαν ἐθεωρεῖτο ὅτι ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Αἰνείου[3], ἡ ἔφιππος Ἀφροδίτη τοῦ Ἄργους σχετίζεται πρὸς τὸν Αἰνείαν. Συνδέεται δὲ καὶ πρὸς Αἴνειαν Θρᾴκης, Κύθηρα, Ἄκτιον, Βουθρωτόν.

Ἐκ τοῦ ἄλλου ὁ Bérard[4] συνδέει τὴν Ἀφροδίτην Ἐρυκίνην πρὸς τὴν Ἔρκυναν τῆς Λεβαδείας (Venerus Heruc) εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Καμπανίας καὶ Venus Herycina εἰς Σικελικὴν ἐπιγραφήν[5]. Ἔρκυνα ἐκαλεῖτο καὶ ἡ Δημήτηρ[6]. Εἰς τὸ δάσος τοῦ Τροφωνίου ἔνθα ὑπῆρχον ἀγάλματα τῆς Ἐρκύνης καὶ τοῦ Τροφωνίου ὑπῆρχεν ἐπίσης ἱερὸν τῆς Δήμητρος Εὐρώπης καὶ τοῦ Διός. Περαιτέρω συνδέει τὴν Ἀστάρτην ὡς θεότητα τῶν ἵππων πρὸς τὴν Εὐρώπην ἡνιόχην.

Κατὰ Bérard ἡ Ἀφροδίτη Ἐρυκίνη δὲν μετέβη ἐκ τῆς Σικελίας εἰς Ἀρκαδίαν ὡς ἔλεγον οἱ Ψωφίδιοι. Ἀπαντοῦμεν αὐτὴν[7] πανταχοῦ ἔνθα εἶχον εἰσδύσει οἱ Σημῖται, εἰς Βοιωτίαν, Ἀρκαδίαν, Ἀφρικήν, Σαρδηνίαν, ὡς ἐπίσης εἰς Σικελίαν. Ἡ Ἐρυκίνη γίνεται διὰ τοὺς Βοιωτοὺς ἡ Ἀφροδίτη Ἀργυννίς...[8] διὰ τὴν Ἀττικὴν ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰκαρίου, ἡ ἱέρεια τοῦ Διονύσου ἡ ἱέρεια Ἠριγόνη. Ὑπὸ τὰς ἀναφερομένας ὅμως ἐνδείξεις ἰσχυροποιεῖται ἴσως ἡ «προελληνικότης» τῆς Ἐρυκίνης θεότητος. Ἡ Ἠριγόνη συνάπτεται πρὸς τὴν ἀποδεικνυομένην ὡς προϊστορικὴν αἰώραν. Πιθανὸν Ἐρυκίνα - Ἔρκυνα θεότης νὰ ἔδωσεν τὴν ὀνομασίαν ἐκ ναοῦ της εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἔρυκος βραδύτερον δὲ νὰ συνεχωνεύθη πρὸς τὴν Ἐρυκίνην Ἀφροδίτην. Ἴσως διὰ τῆς ἑορτῆς της τῶν «καταγωγίων» ἐνδέχεται νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὰ ἀναφερθέντα μνημεῖα. Ἡ διάδοσις τῆς Ἐρυκίνης Ἀφροδίτης ἐπιτρέπει πιθανὸν εἰς ἡμᾶς νὰ συνδέσωμεν τὰς περιστεράς της πρὸς τὴν ἀναγραφεῖσαν ἑορτήν, ὡς περὶ «προελληνικῆς» θεότητος, διότι δὲν ἔχομεν αὐθεντικὴν μαρτυρίαν ὅτι πρόκειται περὶ τελετῆς τῆς Ἀστάρτης. Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους πάντως εἰς Ἔρυκα πρέπει νὰ ἐπῆλθε συγχώνευσις Ἀφροδίτης Ἐρυκίνης πρὸς τὴν Ἀστάρτην καὶ τὴν Ρωμαϊκὴν Ἀφροδίτην.

Πῶς νὰ ἰσχυρισθῶμεν μετὰ τοῦ Nilsson[9] ὅτι ἡ Ἐρυκίνη Ἀφροδίτη εἶναι

---

1) Διον. Ἁλικαρν. 1. 53.

2) Farnell, Cults II 738 σημ. 45c.

3) Παυσ. 3.22.11.

4) V. Bérard, De l'origine des cultes Arcadiens 149

5) CIL X 7121/8042.

6) Λυκοφρ, 153, Τίτος Αἴβιος XLV 27, W. Roscher, Lexikon d. Griech und Römischen Mythologie I[2] 2300

7) Ἡ Ἐρυκίνη θεότης ἐλατρεύετο καὶ εἰς Συρακούσας (CILX 7121) Ἀφρικήν, Κάτω Ἰταλίαν καὶ μάλιστα εἰς Ρώμην ναὸς αὐτῆς ὑπῆρχε πλὴν τοῦ Καπιτωλίου, «πρὸ τῆς πύλης τῆς Κολλίνης . . . ἔχον καὶ νεὼν καὶ στοὰν περικειμένην ἀξιόλογον» Στρβ, 6. 272.

8) Roscher, Lexikon I[1], 501, λ. Argennos (θεότης Λυδικῆς παιδεραιστίας). Εἰς Στ. Βυζ. Ἐθνικὰ λ. Ἀργύννιον «Ἄργυννος υἱὸς Πεισιδίκης τῆς Λεύκωνος τοῦ Ἀθάμαντος τοῦ Σισύφου τοῦ Αἰόλου,, ἐρώμενος Ἀγαμέμνονος, Βοιωτός, ὃς ἀνιὼν εἰς τὸν Κηφισσὸν τελευτᾷ. ἀφ' οὗ Ἀργυννίδα τὴν Ἀφροδίτην ἐτίμησε. λέγεται καὶ Ἀργουνὶς» (θὰ ἡρμηνεύοντο οὕτω καὶ αἱ περιστεραὶ ἐπὶ τῆς «αἰώρας» ἰδ. σελίδα μου 178 ὑποσ. 1).

9) Nilsson, Griech. Feste 374.

ὁμολογουμένως τελείως σημιτικὴ ἂν καὶ ἐπίσης οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς Σικελίας καὶ βραδύτερον οἱ Ρωμαῖοι ἀπέβλεπον μετὰ σεβασμοῦ;

«Ἁγιώτατον» «ἐκ παλαιοτάτου» [1] θεωρεῖ τὸ ἱερόν της ὁ Παυσανίας.

Μαρτυρία τοῦ Διοδώρου [2] ἀναφερομένη εἰς τὴν Κρητικὴν καταγωγὴν τῆς Ἀφροδίτης τοῦ Ἔρυκος ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἐτάχθη καὶ ὁ Evans [3] «τῶν γὰρ θεῶν φασι τοὺς πλείστους ἐκ τῆς Κρήτης ὁρμηθέντας ὁμοίως δ' Ἀφροδίτην ἐνδιατρῖψαι τῆς μὲν Σικελίας περὶ τὸν Ἔρυκα, τῶν νήσων περὶ Κύθηρα καὶ Πάφον τῆς Κύπρου, τῆς δὲ Ἀσίας περὶ τὴν Συρίαν· διὰ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν ἐπὶ πλέον ἐπιδημίαν αὐτῆς τοὺς ἐγχωρίους ἐξιδιάζεσθαι τὴν θεόν, καλοῦντας Ἀφροδίτην Ἐρυκίνην καὶ Κυθέρειαν καὶ Παφίαν, ἔτι δὲ καὶ Συρίαν» ἴσως συνάδει πρὸς Κρητικὸν στάδιον τῶν ἡμικυκλίων τῶν ναομόρφων ἐλασμάτων ὡς Κρῆσσα ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐγγονὴ τοῦ Μίνωος μήτηρ τοῦ Ἀγαμέμνονος Ἀερόπη, ἂν καὶ δὲν θὰ εἰσέλθω εἰς θεωρίας περὶ προελεύσεως τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ χρυσοῦ.

Κυνοφόντις

Σφράγισμα ἐκ Κνωσοῦ ἀπεικονίζει ἀνδρικὴν μορφὴν μὲ χιτῶνα, φέρουσαν δόρυ καὶ ἀσπίδα—of exeptional form—καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κορυφούμενον πῖλον (peaked cap) ἢ κράνος. Παρὰ τὴν πλευρὰν κύων [4]. (Ἰδ· σ. 196 εἰκ. 5).

Πιθανὸν ἐπὶ τοῦ σφραγίσματος ν' ἀνεύρωμεν τὸν πρόδρομον ἑορτῆς, ἡ ὁποία κατὰ τὴν παράδοσιν ἐτελεῖτο εἰς Ἄργος ἐκαλεῖτο δὲ «Ἀρνὶς» [5] ἄλλως «Κυνοφόντις» [6], ἐτελεῖτο τὸν μῆνα Ἀρνεῖον—«θυσία . . . καὶ ἑορτὴ»—σχετίζεται δὲ πρὸς τὸν Λίνον.

Κατὰ τὸν Αἰλιανὸν [7] «ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις, ἃς καλοῦσιν Ἀρνηΐδας, οἱ αὐτοί, (Ἀργεῖοι) ἐὰν κύων εἰς τὴν ἀγορὰν παραβάλῃ, ἀναιροῦσιν αὐτόν». Αὐτὸς ὁ Nilsson [8] θεωρεῖ «andere Frage» ἕτερον ζήτημα, ἐὰν ὁ Λίνος εἰς τὸ Ἄργος ἦτο ἐπιχώριος ἢ ἐὰν ἔθιμα καὶ μῦθοι μετεφέρθησαν μεταγενέστερον,

---

1) Παυσ. 8. 24. 6.

2) Διοδ. 5. 77. 4 - 5.

Κατὰ Στράβωνα τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης τοῦ Ἔρυκος «ἱεροδούλων γυναικῶν πλῆρες τὸ παλαιόν, ἃς ἀνέθεσαν κατ' εὐχὴν οἵ τ' ἐκ τῆς Σικελίας καὶ ἔξωθεν πολλοὶ» (C 272 σ. 9—10) ὅπερ ὅμως δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς πορνείαν εἰς τοὺς φοινικικοὺς ναοὺς τῆς Ἀστάρτης ὡς π. χ. ἐν Βύβλῳ. Τουλάχιστον δὲν ὑπάρχει μνεία. Εἶναι προβληματικὸν ἂν συνέβαινε τοῦτο εἰς ὡρισμένας ἀποικίας (Κύπρος, Ἔρυξ) καὶ λίαν ἀμφίβολον, ἐὰν ἡ ὑπηρεσία τῆς θεότητος εἶναι τόσον καθαρὰ εἰς τὴν πατρίδατῶς ἰσχυρίζεταί τις (RE II 2 Ἀστάρτη σ. 1778).

3) ἔνθ. ἀνωτ.

4) Ὁμοιάζει πρὸς λέαιναν δύναται ἐπίσης νὰ εἶναι μέγας κ ύ ω ν κατὰ τὸν **Nilsson' MMR.** 355 εἰκ. 163, λέαινα ἢ πάρδαλις κατὰ τὸν **Evans, PM II** 832 εἰκ. 547, λέαινα **BSA** (9) 1902—3, 59 καὶ εἰς ὑποσ. 4 πιθανὸν εἶδος μολοσσικοῦ κυνός. Τὸ ἑρμηνευθὲν ὡς πάρδαλις ζῷον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Μινωικῆς θεότητος, ὑπ' ἐμοῦ ἠρμηνεύθη ὡς **Mafdet.** Ἰδ. Κ. Γιαννουλίδου, Ἡ Αἰγυπτιακὴ **Mafdet** ἐν τῷ προελληνικῷ κόσμῳ, Πλάτων (10) 1958 144—5.

5) Παυσ. 1.43. 7. Στατ. Θηβ. 1. 562, Κόνων 19 παρὰ Φωτίῳ κῶδιξ Βιβλ. 186, Nilsson, **Griech. Feste** 435, 3.

6) Ἀθην. 3 σ 99e «μὴ καί τινα Κυνοφόντιν ἑορτὴν ποιησώμεθα ἀντὶ τῆς παρ' Ἀργείοις ἐπιτελουμένης» **Nilsson** ἔνθ. ἀνωτ. 436, 2.

7) Αἰλιαν. Περὶ ζῴων ἰδιότητος 12. 34, **Nilsson,** ἔνθ. ἀνωτ. 436, 1.

8) **Nilsson,** ἔνθ. ἀνωτ. 435.

Ὅθεν ἐπὶ τοῦ σφραγίσματος δὲν θὰ ἔχωμεν τὸν ἄρρενα συνοδὸν ἢ υἱὸν τῆς θεότητος ὡς ἐξάγει ὁ Evans [1] ἐκ μορφῆς συγχρόνου σφραγίσματος τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀλλ' ἴσως ἱερατικὴν μορφὴν μετὰ τοῦ μέλλοντος νὰ φονευθῇ κυνός. Ὁ πῖλός της [2] παρελληλίσθη πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς [3] συγχρόνων ὀρειχαλκίνων ἀγαλματίων, ὡς τοῦ ἀναθηματικοῦ σπηλαίου ἢ καταφυγίου τοῦ Πατσοῦ πλησίον τῆς Συβρίτου εἰς Κρήτην, τὸ προέχον ἐμπρόσθιον τοῦ ὁποίου εἶναι περιέργως «Χεττιτικόν». Ἄγνωστος ὅμως θὰ παραμείνῃ ὁ βαθύτερος λόγος τοῦ φόνου τῶν ζώων. Κατὰ τὸν Nilsson [4] «ἡ θανάτωσις τοῦ κυνὸς εἶναι ἀπαραγνωρίστως μία τελετὴ καθαρισμοῦ καὶ ἐξιλασμοῦ. Ὁ καύσων τοῦ θέρους ἐνσαρκοῦται εἰς τὸν οὐράνιον κύνα Σείριον, διὰ τοῦτο θανατοῦνται οἱ κύνες πρὸς ἐξιλασμόν.

Ὡς ἀδύνατον σημεῖον τῆς ὑποθέσεως θεωρεῖται ὅτι φόνος ἢ θυσία κυνὸς δὲν δηλοῦται διὰ τὰς κυνικὰς ἡμέρας.

Πρὸς φόνον κυνὸς ἐνδέχεται νὰ ἔχῃ σχέσιν καὶ ὁ ΜΜΙ ἐλεφάντινος ἡμικύλινδρος [5], εὑρεθεὶς πλησίον τῆς Κνωσσοῦ μὲ παράστασιν ἀνδρικῆς μορφῆς μετ' ἐγχειριδίου περὶ τὴν ὀσφῦν, τυπολογικῶς ἀνηκούσης εἰς τὰς πρωΐμους ΜΜΙ ἐκ Πετσοφᾶ, ὡς καὶ μετὰ γυναικείας μορφῆς μὲ μακροὺς κυματίζοντας βοστρύχους, κάτωθεν δὲ αὐτῶν κύων καὶ ἔτι κατωτέρω τέσσαραι μετάλλινοι ραμφόστομοι πρόχοι. Τὸ ἔνδυμα τῆς κόρης «νύμφης» κατὰ Evans, εἶναι ἁπλούστερον τῆς συνήθους Βαβυλωνιακῆς ἐσθῆτας τῆς θεότητος Ἰστάρ, διότι εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος πτυχοῦται ὡς ὁ Ἑλληνικὸς χιτών. Εἶναι ἐν τούτοις μεγάλου ἐνδιαφέροντος ὡς ἄγνωστον ἐξ ἑτέρου παραδείγματος Μινωϊκῆς γυναικείας ἐνδυμασίας. Διερωτᾶται δὲ ἐὰν πρόκηται περὶ εἰδικῆς νυμφικῆς ἐσθῆτος. Ἡ κόρη ἀπεικονίζεται κατὰ Evans δράττουσα τὴν χεῖρα τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἐὰν τὸ ζεῦγος ἦτο «πιστοῦν ὅρκον» (plighting their troth). (Ἰδ. σ. 196 εἰκ. 4).

Ὁ Evans εἰς τὴν «πέζαν» (=φραμπαλάδες — flounces) ἀρχομένην ἐκ τῶν ὤμων ἀναγνωρίζει Συριακὴν ἐπίδρασιν.

Ὁ Kenna [6] κατατάσσει τὸν λίθον εἰς τοὺς ὑπόπτους.

Πιθανὸν ὅμως καὶ ἐνταῦθα ν' ἀναγνωρίσωμεν σχέσιν πρὸς τὴν ἑορτὴν τῆς Ἀρνίδος, ἐὰν δὲν πρόκηται περὶ ρωπογραφικοῦ θέματος.

Θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὰ κάτωθεν τοῦ κυνὸς ὑπάρχοντα ἀγγεῖα διὰ καθαρτήριον χρῆσιν ἐκ τοῦ μέλλοντος νὰ φονευθῇ ζώου. Ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν ὑποθέσεων ἐνδέχεται νὰ ἴδωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ φόνου ἢ ἴσως—κακῶς διατυπωθείσης—θυσίας ζώων [7] εἰς τὴν ζωολατρείαν [8].

1) **Evans**, ἐνθ. ἀνωτ. εἰκ. 548.

2) **BSA** (9) 1902—3, 59 εἰκ. 38.

3) Ἡ ἰδία μορφὴ ἀπαντᾷ ἐπὶ σφραγισμάτων μετὰ λεόντων. Λεοντοκεφαλαὶ δὲ ἑρμηνευθεῖσαι καὶ ὡς ἐκ θυσιασθέντων ζώων ἀπεικονίζονται ἐπὶ σφραγιστικοῦ δακτυλίου Μυκηνῶν **Evans MTPC, London** 1901, 10 εἰκ. 4. (Ἰδ. σ μου 198 εἰκ. 13). Πάντως δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς θυσία λεόντων.

4) **Nilsson**, ἔνθ. ἀνωτ. 437.

5) **Evans, PM** 197 εἰκ. 145.

6) **Kenna, Cretan Seals, Oxford** 1960, 154 «**Gemmac dubitandae**» 3b.

7) Πρβλ. καὶ Ρωμαϊκὰ **Lupercalia**.

8) Περὶ λατρείας κυνὸς εἰς Κρήτην ἰδ. Κ. Γιαννουλίδου «Ζεῦ Δικταῖον ἀείσομεν ἠὲ Λυ-

Δενδροκόπια.

Ἡ ἱερότης τοῦ δένδρου ἔχει διατυπωθῆ [1] καὶ διὰ τὴν Κρητομυκηναϊκὴν θρησκείαν.

Δένδρα ὡς γνωστὸν παρίστανται ἐπὶ Κρητομυκηναϊκῶν χρυσῶν δακτυλίων.

Παραθέτομεν μνημεῖα. Μετ' αὐτῶν θὰ ἀναφέρω μόνον τὴν πρὸς τὸ δένδρον σχετιζομένην μορφήν. Τὴν ὅλην ἀπεικόνισιν ἐπὶ τῶν δακτυλίων εὑρίσκει τις εἰς τὴν βιβλιογραφίαν:

Σφραγιστικὸς δακτύλιος πενιχρῶς διατηρηθεὶς ἐκ Φαιστοῦ: [2] Πρὸς τὰ δεξιὰ δύναταί τις νὰ ἴδῃ δένδρον ἐντὸς περιβόλου. Κατὰ τὸν Persson γυνὴ δράττεται δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τοῦ κορμοῦ ὡς διὰ νὰ τινάξῃ αὐτό. Ἀμφότεραι αἱ κνῆμαι αὐτῆς εἶναι εἰς τὰ γόνατα κεκαμμέναι, ἡ ἀριστερὰ ὑψοῦται ὀλίγον ὑψηλότερον τῆς ἑτέρας διὰ νὰ ὑποδηλώσῃ βιαίαν κίνησιν. Περιεγράφη ὡς τελείως γυμνή, ἀλλὰ διὰ καλυτέρας παρατηρήσεως θὰ φανῇ ἐκ τῆς πυκνότητος τοῦ δεξιοῦ μηροῦ ὅτι εἶναι ἐνδεδυμένη ἀνδρικὸν περίζωμα. Ἐκ τοῦ δένδρου here in leaf κυρτουμένη γραμμὴ κοκκίδων ἐκτείνεται ὁριζοντίως, πιθανῶς πίπτοντα φύλλα ἢ καρποί. (Ἰδ. σ. 197 εἰκ. 11).

Δακτύλιος Βαφειοῦ: [3] Ἀνδρικὴ μορφὴ γυμνὴ ἐξαιρέσει τῶν σανδαλίων, τῆς ὡς κνημῖδος ἐνδυμασίας τῶν ποδῶν, τοῦ συνήθους περιζώματος καὶ ζώνης, φαίνεται εἰς μίαν ἐνεργητικὴν στάσιν «εἴτε δρέπουσα καρποὺς διὰ τὴν θεότητα ἐκ τοῦ δένδρου της εἴτε σύρουσα κάτω τὸν κλάδον διὰ νὰ συλλέξῃ αὕτη ἐξ αὐτοῦ». Ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ Schliemann μικρὰ γυναικεία ἀκόλουθος ὄπισθεν τοῦ δένδρου ἀσχολεῖται εἰς τὸ «νὰ δρέπῃ καρποὺς διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν».

Ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνῶν [4] ἄρρην γονατίζων δράττεται ἰσχυρῶς δένδρου. (Ἰδ. σ. 197 εἰκ. 7).

«Δακτύλιος Μίνωος»: [5] Θεωρηθεὶς ὡς κίβδηλος ἐξελήφθη συνιστάμενος ἐκ σκηνῶν ἑτέρων δακτυλίων. (Ἰδ. σ. 197 εἰκ. 6).

Οὕτως ἡ σκηνὴ πρὸς τὰ δεξιὰ «ἐλήφθη» ἐκ τοῦ δακτυλίου τῆς Φαιστοῦ [6]. Κατὰ τὸν Nilsson ὁ χαράκτης ἔκαμνε τὸ λάθος νὰ κατασκευάσῃ τὸ δένδρον νὰ φυτρώνῃ ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ βωμοειδοῦς οἰκοδομήματος. Νομίζω ὅτι, ἴσως ὅμως διὰ τούτου δηλοῖ τὴν συντελεσθεῖσαν ἀποκοπὴν τοῦ δένδρου. Γυνὴ μὲ τοὺς πόδας κεκαμμένους ἐπὶ τοῦ βωμοειδοῦς κατασκευάσματος ἔχει τὴν ἀριστερὰν ὑψωμένην

καῖον oder Dictynna—Ida» Πλάτων, (8) 1956, 78—83, Κ. Γιαννουλίδου, «Ζεὺς Αἴκαλος—Ἀκακαλλὶς Σκύλλιον ὄρος», Πλάτων (10) 1958, 109—114.

1) Ἰδ. Nilsson MMR, 262 (βιβλιογραφίαν).

2) Savignoni, Mon. Ant. (14) 1904. 557 εἰκ. 50, Alex Persson, The religion of Greece in Prehistoric times, Sather classical lectures, (17), 1942, 35.

3) Arth. Evans, Myc. Tree Pillar Cult, JHS (21) 1901, 176—7 εἰκ. 52,

4) ἔνθ. ἀνωτ. σ. 177 εἰκ. 53.

5) Nilsson Min. Myc. Rel. 42 εἰκ. 9.

6) ἔνθ. ἀνωτ. 268 εἰκ. 133.

ὡς νὰ δράττεται τοῦ δένδρου ἢ νὰ στηρίζῃ αὐτό, ἡ κεφαλὴ ἔχει τὴν στάσιν τῆς ἀποστροφῆς ἐνῷ ἡ δεξιὰ χεὶρ καμπτομένη εἰς τὸν ἀγκῶνα μετεωρίζεται ἀνυψουμένη.

Ἡ ἀνδρικὴ μορφὴ δραττομένη τῶν κλάδων τοῦ δένδρου «ἐλήφθη» ἐκ τοῦ δακτυλίου τοῦ Βαφειοῦ [1], ἔνθα πρὸς τ' ἀριστερὰ ὑπάρχει δένδρον ἐπὶ ἀπροσδιορίστου κατασκευῆς [2] καὶ ἀνὴρ ἅπτεται κλάδου του μὲ ἐνεργητικὴν κίνησιν.

Ἡ κατωτέρα σκηνὴ εἶναι κυρίως «ἀντίγραφον» τοῦ δακτυλίου τοῦ Μόχλου [3]. (Ἰδ. σ. 197 εἰκ. 8).

Πιθανὸν ὅμως ὁ δακτύλιος τοῦ Μίνωος νὰ εἶναι γνήσιος δηλῶν ἐνιαίαν σύνθεσιν, ἤτοι τὴν μετὰ τὴν συντελεσθεῖσαν ἀποκοπὴν τοῦ δένδρου ἐργασίαν διὰ τὴν τελετουργικὴν μεταφοράν του, διὰ τοῦ ἰδίου μεταφορικοῦ μέσου ὡς ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ Μόχλου, ὁπότε νὰ μὴν «ἐτοποθετήθησαν ἐκ παρανοήσεως τὰ λατρευτικὰ κατασκευάσματα ἐντὸς τῆς λέμβου» [4], ἀλλὰ νὰ ἔχωμεν μεταφορὰν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ ἱεροῦ πέπλου τῶν Παναθηναίων.

Χρυσοῦς δακτύλιος Ἡρακλείου: [5] Αἱ παραστάδες τῆς θύρας μὲ διπλᾶς γραμμάς, διπλοῦν γεῖσον καὶ εἰς τὸ ἄνοιγμα βραχὺν καὶ λεπτὸν ἐλευθέρως ἱστάμενον κίονα. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κατασκευῆς τὸ δένδρον, τοῦ ὁποίου δράττεται γυνὴ μὲ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας.

Χρυσοῦς δακτύλιος Ἀθηνῶν: Δεικνύει τὴν γνωστὴν κατασκευὴν μὲ δένδρον ἐπὶ ἑκατέρας πλευρᾶς, τὸ ἀριστερὸν δραττόμενον ὑπὸ θιασώτου.

Σειρὰ ἀποκοπέντων δένδρων ἢ κλάδων:

1) Χρυσοῦς δακτύλιος εἰς τὸ κρατικὸν μουσεῖον Βερολίνου: [6] ἱερὸν δένδρον ἐπὶ βωμοῦ.

2) Ἐπὶ τῆς ὀρειχαλκίνης πινακίδος τοῦ σπηλαίου Ψυχροῦ [7] κλάδοι ἐντὸς τριῶν ζευγῶν κεράτων. (Ἰδ. σ. 197 εἰκ. 9).

3) Σφραγὶς Σφουγγάρας: [8] Δύο δένδρα μὲ ἀγγεῖον σπονδῆς καὶ ἥμισυ κέρας καθιερώσεως.

4) Ἐλεφάντινος σφραγιστικὸς δακτύλιος Φυλακωπῆς: [9] Κλάδος ἐντὸς κέρατος καθοσιώσεως λατρεύεται ὑπὸ γυναικός. Ὄπισθεν τῆς θιασώτου δύο συμβατικοὶ κλάδοι. (Ἰδ. σ. 197 εἰκ. 10).

5) Θραῦσμα ἀγγείου ἐκ Κνωσσοῦ: [10] Τρεῖς κλάδοι μεταξὺ κεράτων καθοσιώσεως.

---

1) ἔνθ. ἀνωτ. 275 εἰκ. 138.

2) Ὡς ἐὰν ἀπὸ ἀγγείου ἐπιμήκους ἐκφυόμενον ΑΕ 1890, 170, λίθινος κίων **Evans** MTPC 176, ταφικὸς πίθος **Persson** R.G.P.T.

3) **Nilsson** ἔνθ. ἀνωτ. 269 εἰκ. 136.

4) **Nilsson** ἔνθ. ἀνωτ. 42.

5) **Nilsson** ἔνθ. ἀνωτ. 267 εἰκ. 131.

6) **Nilsson** MMR 266 εἰκ. 130.

7) ἔνθ. ἀνωτ. 171 εἰκ. 72.

8) » » 149 εἰκ. 57.

9) » » 171 εἰκ, 73.

10) » » 171—2.

6) Χοανοσχήμου ρυτὸν τοῦ κρατικοῦ μουσείου Βερολίνου [1]. Ἀνωτέρα ζώνη: Κοκκίδες ἢ γραμμαὶ παριστοῦν κλάδον ἐντὸς ἴσως δύο ζευγῶν κεράτων καθοσιώσεως.

7) Χρυσοῦς δακτύλιος Μυκηνῶν: [2] Δένδρον ἐπὶ πυλῶνος ἱεροφυλακίου (portal—shrine).

8) Λίθος Βαφειοῦ: [3] Ἱερὸς κλάδος μεταξὺ κεράτων καθοσιώσεως ἀρδεύεται ὑπὸ δαιμόνων.

9) Χρυσοῦς σφραγιστικὸς δακτύλιος Κνωσσοῦ: [4] Δένδρα εἰς βωμόν.

Ἀπόπειραι ἐγένοντο ἑρμηνείας τῆς ὅλης καὶ μετὰ τοῦ δένδρου ἀπεικονιζομένης σκηνῆς. Κατὰ τὴν Lawer [5] «... Εἰς τὰς σκηνὰς ἀνὴρ ἢ γυνὴ παρίσταται τινάσσουσα ἢ ἕλκουσα κάτω κλάδον ἢ τὸν κορμὸν προφανῶς ἱεροῦ δένδρου... Εἰς πλείστας περιπτώσεις ὁ κορμὸς εἶναι πεφορτωμένος καρπῶν. Ὁ Evans ὑπέθεσεν ὅτι εἰς τοιαύτας ἀπεικονίσεις θιασώτης προσφέρει ἱερὰν τροφὴν εἰς τὴν θεότητα μητέρα, τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζει εἰς τὴν «εὐρεῖαν» (large) γυναικείαν μορφήν, ἡ ὁποία φαίνεται ἐπὶ τῶν πλείστων δακτυλίων συνήθως εἰς τὸ κέντρον τῆς συνθέσεως. Ὁ Glotz θεωρεῖ τὰς σκηνὰς ὡς ἀπεικονιζούσας ἐποχιακὸν καὶ τελετουργικὸν δρέψιμον τῶν ἱερῶν καρπῶν ἐξ ἀφιερωμένου δένδρου. Ὁπωσδήποτε εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἡ «εὐρεῖα» γυναικεία μορφὴ (εἴτε θεότης εἴτε ἀκόλουθος τοῦ βωμοῦ) ὁριστικῶς φαίνεται ὡς ἐὰν ἤθελε πληχθῇ ἢ ἀπειλοῦσα νὰ πλήξῃ τὸν ἄνδρα ἢ τὴν γυναῖκα, ἡ ὁποία δράττεται τοῦ ἱεροῦ κλάδου... Συχνάκις ἡ σκηνὴ φαίνεται πάρα πολὺ ὁμοία ἀποπειρωμένης κλοπῆς ἱερῶν καρπῶν. Καὶ ἡ Lawer προχωρεῖ εἰς τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἄλλωστε καὶ ὑπὸ ἄλλων ἄποψιν χοροῦ ἐπὶ τῶν δακτυλίων ὡς Κρητικὸν πρωτότυπον διὰ τελετὰς ἐκτελεσθείσας πρὸ τοῦ βωμοῦ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος καὶ τῆς ἐλαίας τῆς Δήλου».

Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν δενδρολατρείαν Κρητομυκηναϊκὰ μνημεῖα δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβέστερον ἐκ τῆς παραδόσεως ἐπὶ ἀμελοῦς ἐπιγραφῆς τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων τῆς πανηγύρεως τοῦ δ ε ν δ ρ ο κ ο π ί ο υ.

Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἑωρτάζετο εἰς Ἀντιμάχιαν τῆς Κῶ πρὸς τιμὴν τῆς Ἥρας. Ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Nilsson [6] φαίνεται νὰ βασίζεται ἐπὶ ἀρχαίων ἐθίμων, ἐπειδὴ αὕτη ὡς ἡ πομπὴ πρὸς τὸν Δία Ὑέτιον διωργανώθη ὑπὸ ἑνὸς δήμου, ὁ ὁποῖος ἓν χρονικὸν διάστημα εἶχεν ἀποσπάσει αὐτὴν ἐκ τῆς πόλεως.

«Δενδροκόπιον» δύναται μόνον νὰ δηλώσῃ τὴν τελετουργικὴν δενδροτομίαν ἑνὸς δένδρου, ἀλλὰ τὸ δένδρον πρέπει μετὰ τὴν κατακοπὴν νὰ ἔχῃ τὴν θέσιν του εἰς τὴν πανήγυριν.

---

1) ἔνθ. ἀνωτ. 172 εἰκ. 74.
2) » » 258 εἰκ. 127.
3) » » 147.
4) Evans, M.T.P.C. London 1901, 72 εἰκ. 48.
5) Lawer Lillian B. The dance in ancient Crete. Studies presented to David Moore Robinson, τόμ. I, ἐκδ. ὑπὸ G. E Mylonas, Saint Louis Missouri 1951, 41—2.
6) Nilsson, Griech. Feste 61 ἔνθ. καὶ ἡ ἐπιγραφή.

Οὕτω τὰ πρὸς δένδρον σχετιζόμενα μνημεῖα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν κάλλιστα πρὸς τὴν δενδροτομίαν ἢ ἀποκοπὴν κλάδου συμβολικῶς ἢ νὰ ἴδωμεν τὰς τιμάς, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδονται εἰς αὐτὸ μετὰ τὴν ἀποκοπὴν ἐκ τοῦ δένδρου. Βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρίστανται ὡς κατὰ τὰ σημερινὰ δενδροκόπια αἱ πρὸς ὑλοτομίαν τελούμεναι ἐργασίαι. Βλέπομεν ὅμως ἰδιαιτέρας φροντίδας διὰ τὰς πρὸς τιμὴν τῆς θεότητος τῆς βλαστήσεως διοργανουμένας τελετάς. Τὸ μέλλον νὰ ἐκριζωθῇ δένδρον εἶναι ἐντὸς περιβόλου, βωμοειδοῦς ἢ ἄλλου κατασκευάσματος ἢ σχετίζεται πρὸς τελετουργούσας μορφάς. [1] Ἀποκοπὲν δὲ τυγχάνει τιμῶν ἐντὸς ἱερῶν κεράτων ἢ ἐπὶ βωμοῦ. Πρβλ. καὶ σφράγισμα Ἁγ. Τριάδος. (Ἰδ. σ. 198 εἰκ. 12).

Ἐπικρήναια.

Ἑορτὴν ἴσως τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἐπὶ προϊστορικῶν μνημείων εἶναι τὰ «ἐπικρήναια» [2]. Τὴν γνωρίζομεν μόνον ἐκ τοῦ Ἡσυχίου: «ἑορτὴ Δήμητρος παρὰ Λάκωσιν».

Θὰ τὴν ἀναγνωρίσωμεν πιθανὸν ἐπὶ τοῦ μεγάλου χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν [3]. Εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τοῦ δακτυλίου δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἓξ κεφαλὰς ζῴων. (Ἰδ. σ. 198 εἰκ. 13).

Αὗται κατὰ τὸν Nilsson [4] δέον νὰ νοηθῶσιν ὡς κρανία θυσιασθέντων ζῴων —δὲν προσδιορίζει τὸ εἶδος των, κρεμάμενα εἰς τὸ ἱερὸν ἄλσος.

Εἰς τὴν Thomas [5] φαίνεται ἀπίθανον, ἐὰν ὄχι ἀδύνατον ὅτι λέοντες παρεστάθησαν ποτὲ ὡς θυσιαστικὰ ζῷα· ἦσαν ἐν τούτοις συνδεδεμένοι μὲ τὴν λατρείαν τῆς Μινωϊκῆς θεότητος ἰσοδυνάμου τῆς Ἀσιατικῆς Κυβέλης, ὡς δύναται νὰ ἴδῃ τις ἐπὶ παραστάσεων λίθων καὶ σφραγισμάτων.

Τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχει καὶ ὁ καθ. κ. Μαρινᾶτος [6], ἐθεώρει δὲ πιθανώτερον ἄρα νὰ ἑρμηνευθοῦν ὡς ἀκόλουθοι τῆς θεᾶς—ἴσως τῶν τριῶν θεοτήτων, διότι εἶναι ἀκριβῶς ἓξ παρασταθέντες οὕτω διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ χώρου.

Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἔχωμεν τὴν ἀρχὴν λεοντοκρηνῶν εἰς ἄλσος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τελετουργοῦνται προσφοραὶ ἀνθέων καὶ ἄλλαι δενδρολατρικαὶ τελεταί. Ἴσως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐτελοῦντο τὰ ἐπικρήναια.

Ἐκ τῆς ἀρχαιότητος δὲν διετηρήθησαν ἄλσοι μὲ κρήνας [7].

---

1) Ἐπὶ Ρωμαϊκοῦ μωσαϊκοῦ ἐκ λιθοστρώτου βασιλικῆς γνωρίζομεν, ὅτι ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ συλλόγου τῶν δενδροφόρων ἀφιερωμένων εἰς τὴν Μητέρα τῶν θεῶν, ἤτό τις ὀνόματι **Hilarius**. Ἰδ. Visconti, Bull. de Comm. Arch. 1890 σ. 24 πιν. I καὶ II.

2) Nilsson, Gr Feste, 314, 4.

3) Evans, Myc. Tree and Pillar cult, London 1901, 10 εἰκ. 3.

4) Nilsson, Min. Myc. Rel., Lund 1950, 347 εἰκ. 158.

5) Helen Thomas, The Acropolis treasure from Mycenae, BSA (39) 1938—39, 93.

6) Σπ. Μαρινᾶτος, Ἡ Κρητομυκην. θρησκεία κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ καθ. κ. Σπ. Μαρινάτου, Ἀθῆναι 1948, 83.

7) π.χ. Παυσ. 8.16.1 «διὰ τῆς Φενεατικῆς ὁδεύοντι ὄρη Φενεατῶν ἐστι Τρίκρηνα καλούμενα καὶ εἰσὶν αὐτόθι κρῆναι τρεῖς». Κρήνη πλησίον τῆς ὁδογεφύρας Κνωσσοῦ καὶ εἰς Ζάκρον. Εἰς Φαίακας γνωρίζομεν (Ὁμηρ. ρ 206) κρήνην τ υ κ τ ὴ ν καλλίροον. Ἐπὶ τῆς ἐκ Κάτω Ἰταλίας πινακίδος γνωστῆς ὡς **Petelia tablet** δίδεται ἡ ἐξῆς ὁδηγία πρὸς τὸν νεκρὸν

Βεβαίως ἔχομεν πολλὰς ἀπεικονίσεις κρανίων [1] ζώων εἰς τὸν Κρητομυκηναϊκὸν κόσμον. Ἐπὶ χρυσοῦ δακτυλίου πάλιν ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ἓξ κεφαλαὶ εἶναι διατεταγμέναι εἰς δύο σειράς. Τρεῖς βοοκεφαλαί, αἱ ἕτεραι εἶναι κεφαλαὶ ζώου ἄνευ κεράτων, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ μετὰ βεβαιότητος. Κατὰ Thomas [1] ἀνάλογοι πρὸς τὰς «λεοντοκρήνας» τοῦ ἀνωτέρω δακτυλίου.

Πυθαΐς.

Φορεῖς πελέκεων [2] μονοστόμων [3] — δύο ἐκ Κνωσσοῦ καὶ εἷς ἐκ Βαφειοῦ — ἀπεικονίζονται ἐπὶ ἀμυγδαλοσχήμων λίθων.

Ἐπὶ σφραγῖδος ἐξ αἱματίτου (Βαθειά, Ἀν. Κνωσσοῦ) ὁ νεαρὸς πρίγκηψ ἢ ἱερεὺς βασιλεὺς τῆς τελευταίας δυναστικῆς περιόδου ἐνδεδυμένος μακρὰν ἐσθῆτα κρατεῖ τὸ Συροαιγυπτιακὸν πέλεκυν.

Ἡ κόμη πίπτει περὶ τὸ ὄπισθεν τοῦ λαιμοῦ. Κομψότης εἰς στάσιν καὶ ἔνδυμα τὰ ἄκρα τοῦ ὁποίου δεικνύουν θυσάνους (tassels). Ἵσταται ὡς νὰ προχωρῇ πρὸς τ' ἀριστερά. ἀλλὰ μὲ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος καὶ τῆς κεφαλῆς ἐστραμμένον ὄπισθεν, ὁ ἀρ. βραχίων χαμηλούμενος μὲ ἀνοικτὴν παλάμην ὡς νὰ χαιρετᾷ.

Ἀνάλογος προσωπικότης καὶ ἐπὶ σφραγῖδος ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ δωματίου τοῦ θρόνου.

Ἐπὶ τῆς σφραγῖδος τοῦ Βαφειοῦ ὁ φορεὺς πελέκεως δεικνύει ἀσυνήθην προβολὴν τοῦ πηγουνίου. Τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνεύεται ὡς βραχὺς πώγων, πιθανώτερον ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα συνοπτικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐγχαράξεως κατὰ Evans. Πιστεύω ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ πώγωνος.

Αἱ μορφαὶ αὗται δὲν ἀποκλείεται νὰ συνδέωνται πρὸς πομπεῖς, ἀναλόγους τῆς «πυθαΐδος» [4] οἱ ὁποῖοι προηγοῦντο τῆς πορείας ἀπὸ Ἀθηνῶν ὡς Δελφοὺς καὶ τῶν ὁποίων τὸ ἱερὸν ὑπούργημα δὲν ὁρίζεται μετὰ βεβαιότητος. Γνωρίζομεν ὅτι προσεφέροντο ἐκτὸς τῶν θυσιαστικῶν ζώων καὶ ἀπαρχαί, ἴσως δὲ ἡ Πυθαὶς συνέπιπτε πρὸς τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους.

Διὰ τὴν φωτογράφησιν τῶν χρυσῶν ἐλασμάτων ἐκ Μυκηνῶν, χάριτας ὀφείλω πρὸς τὴν κ. Ρέαν Κοτιώνη τῆς Ἑλλην. Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

«εὑρήσσεις δ' Ἀϊδαοδόμων ἐπ' ἀριστερὰ κρήνην, | παρ' δ' αὐτῇι λευκὴν ἑστηκυῖαν κυπάρισσον | ταύτης τῆς κρήνης μηδὲ σχεδὸν ἐμπελάσειας. | Εὑρήσεις δ' ἑτέραν τῆς Μνημοσύνης ἀπὸ λίμνης | ψυχρὸν ὕδωρ προρέον . . . . . » Ἰδ. J. H. Harrison, Prolegomena to the study of Greek religion (Meridian Books, New York 1960 σ. 573).

1) Nilsson, MMR, 232 εἰκ. 114, H. Thomas ἔνθ. ἀνωτ. 82 Schliemann, Mykenai 409 εἰκ. 531.

2) Evans, PM IV 413—4 εἰκ. a.b.c

3) Γυναῖκας μετὰ διπλῶν πάντοτε πελέκεων ἰδ. ἐπὶ MM 3 φακοειδοῦς σφραγίσματος ἐκ Κνωσσοῦ (μὲ διπλοῦν πέλεκυν ἐπὶ τοῦ ὤμου) Nilsson MMR 225. Ἐπὶ μήτρας ἐκ Παλαικάστρου διπλοῦν πέλεκυν εἰς ἑκάστην χεῖρα κρατεῖ γυναικεία μορφὴ μὲ πῖλον (flat cap) Nilsson 225 εἰκ. 112 ἰδ. καὶ τὰ εἰς Nilsson 226 Περὶ θεῶν μετὰ διπλοῦ πελέκεως ἰδ. ἔνθ. ἀνωτ. 221.

4) Boëthius, Die Pythaïs, Diss. Uppsala 1918, L. Deubner, Attische Feste, Berlin 1956, 203,

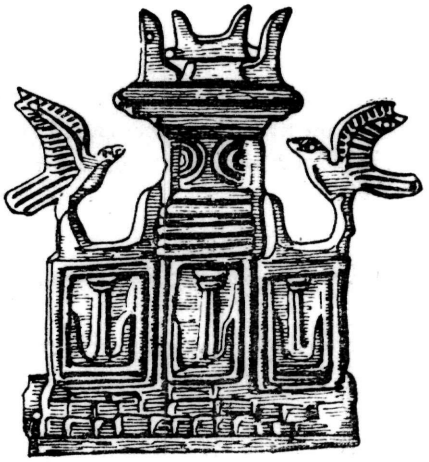

Εἰκ. 1

Εἰκ. 2

Εἰκ. 3

Εἰκ. 4

Εἰκ. 5

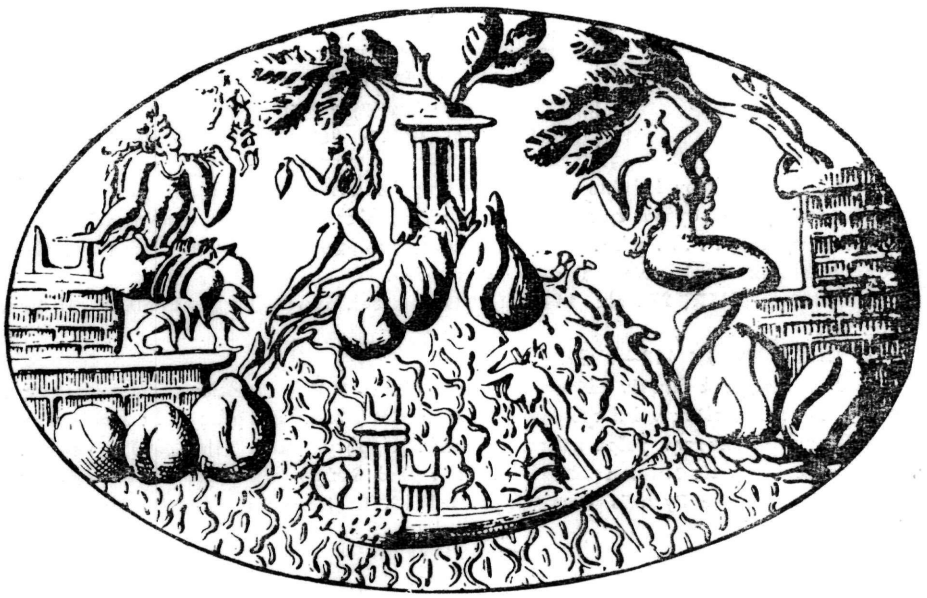

Εἰκ. 6

Εικ. 7

Εικ. 8

Εικ. 9

Εικ. 10

Εικ. 11

Εἰκ. 12

Εἰκ. 13

Εἰκ. 1 — Χρυσοῦν ἔλασμα τριμεροῦς ἱεροῦ ἢ ναοῦ (Μυκῆναι)· Εἰκ. 2 καὶ 3 — Χρυσᾶ ἐλάσματα θεᾶς περιστερῶν (Μυκῆναι) Εἰκ. 4 — Μ.Μ. ἐλεφάντινος ἡμικύλινδρος περιοχῆς Κνωσσοῦ, Εἰκ. 5 — Σφράγισμα Κνωσσοῦ. Εἰκ. 6 — Ὁ δακτύλιος τοῦ Μίνωος. Εἰκ. 7 — Χρυσοῦς δακτύλιος Μυκηνῶν. Εἰκ 8 — Χρυσοῦς δακτύλιος Μόχλου. Εἰκ. 9 — Ὀρειχαλκίνη πινακὶς Ψυχροῦ σπηλαίου. Εἰκ. 10 — Ἐλεφάντινος σφραγιστικὸς δακτύλιος Φυλακωπῆς. Εἰκ. 11 — Χρυσοῦς δακτύλιος Φαιστοῦ. Εἰκ. 12 — Σφράγισμα Ἁγ. Τριάδος. Εἰκ. 13 — Χρυσοῦς δακτύλιος Μυκηνῶν.